

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№68-69
(18953-54)

2017 чылдың
июнь 15
четверг

Хүннүн үнери — 03.45
Ажары — 21.16
Хүн дурту — 17.31

Садар өртээ хостуг 12+

өгүнгү
дүрүлгөдө:

ниң Хөй-ниити
атазының хүнү
ээнгейде —
бүлө,
чаштар 3,5
галаалы

Шынның"
чызы 6

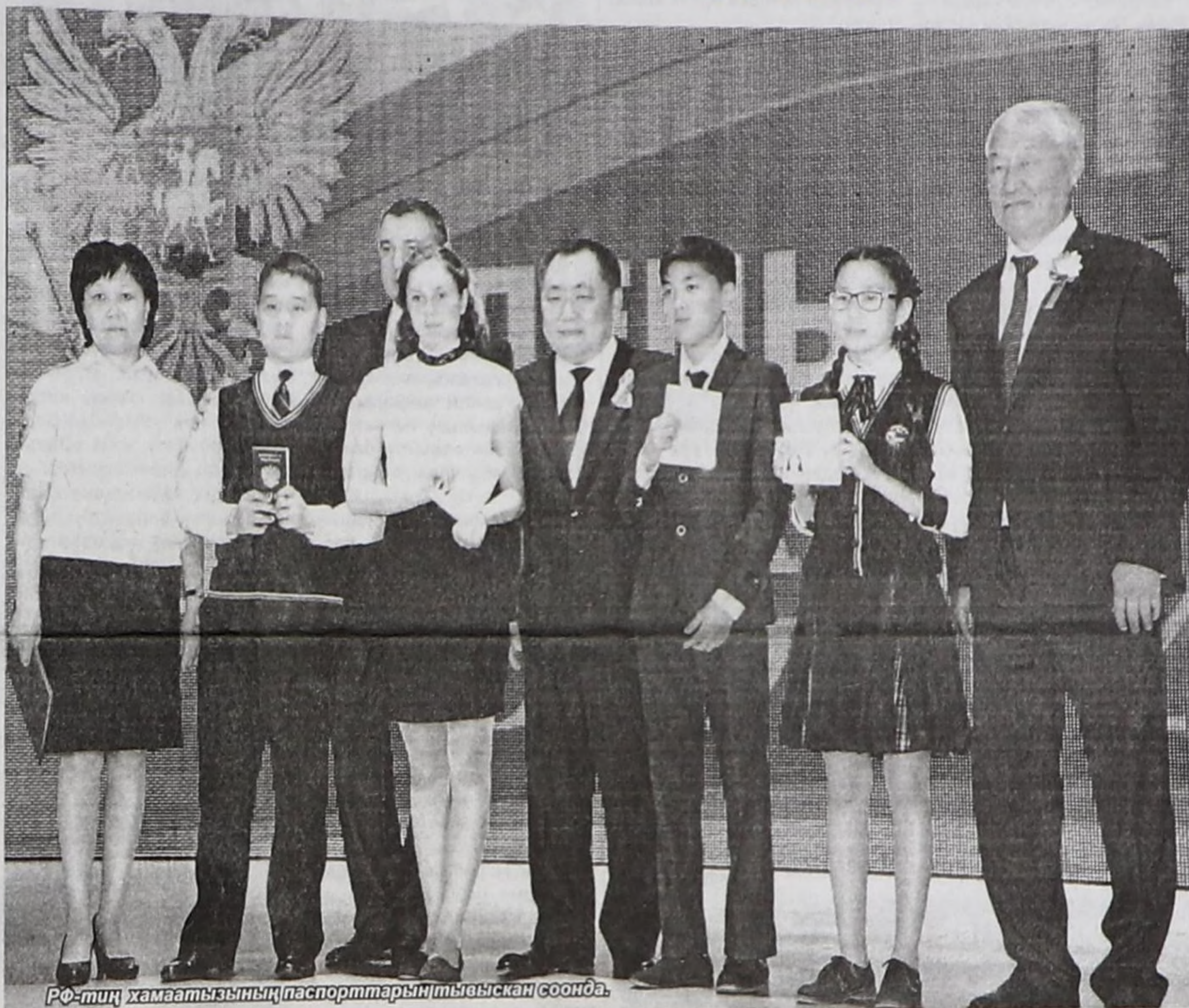
ан арбаны
ылдаан
К ЧУРТУ 9
ЖЫМ ОРАН

Шынның"
тазындан
аалар дизи 10

Россия хүнүн демдеглээни

БАЙЫРЛЫГ ЁЗУЛАЛ

РФ-тиң хамаатызының паспорттарын тывыскан соонда.

Июнь 12-де, Россияның хүнүнде Кызылда Арат шөлүнгө тус черни-биле 10 шакта, Россия Федерациязы биле Тыва Республиканың күрүне туктарын көдүргени-биле байырлал эгелзэн.

Күрүне туктарын көдүрериниң езулалына киржири-биле Кызыл хоорайның корум-чурум камгалаар структураларының төлээлери, кадеттер болгаш аныяк армейжилер чыскаалыпканын Тыва Республиканың шериг комиссары Юрий Марков Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолга илеткзэн.

"Силерге Россия Федерациязының хүнү-биле байыр чедирип тур мен! Ура! Езулалды эгелээр-дир!" — деп, Тываның Баштыңы дужаалды берген.

Россия Федерациязы биле Тыва Республиканың Ыдык ырларының күүселдези-биле күрүне туктарын көдүргөн. Байырлыг езулал-

га Тываның Чазааның кежигүннери, Тываның Дээди Хуралының депутаттары, эрге-чагырганың федералдыг органның Тывада эргелелдериниң удуртукчулары, Чазак Даргазының Администрациязының база Аппаратының ажилдакчылары киришкен.

Дараазында Мөңгүн-Тайга кожуунун «Мөген-Бүрен» КУБ-туң удуртукчузу Өшкү-Саар Ооржакка чаа "УАЗ-Патриот" автомашинаның дүлгүүрүн Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол биле Дээди Хуралдың Даргазы Каң-оол Даваа байырлыг байдалга тывыскан.

«Тываның Чазаанга, Көдээ ажил-агый яамызынга деткимче дузазы дээш четтир-двис. Ам биске изиг-даа, соок-даа коргун-чуг звес. Кожууннарже продукциявысты сөөртүп эгелээр бис. Бистиң бүдүрүлгевисти Шолбан Валерьевич боду көргөш, машина

чугула херек-тир деп түңнээш, деткимчени көргүскөн. Ол дыка улуг харысалга-дыр. Идегелди шынзыдар бис. Бөгүн коллегаларым-биле чаа машинаны алгаш, ону камныг, боттуг эдилээрин, ону садар дээш чараан акша-хөреңгини республикага эгидерин аа-зап тур бис. Улуу-биле четтирдивис, Шолбан Валерьевич» — деп, Өшкү-Саар Аракчааев-на чугаалаан.

Ол-ла хүн Кызылдың улусчу чогадылга болгаш дыштанылга төвүнге республиканың аңгы-аңгы күрүне албан черлеринден үр үеде ак сеткилдиг күш-ажылы-биле шыл-гарааннарга күрүне шаңналдарын болгаш 14 хар четкен школачы оолдар, уругларга Россия Федерациязының хамаатызының паспорттарын байырлыг байдалга тывыскан.

Сенгил МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮТ СОЛУН

Чагыдылга — 2017

2017 чылдың ийиги чартында «Шын» солунуң чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында болгаш «Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде бо хүннерде чоруп турар.

Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	158,22	474,66	949,32
31730 — организацияларга	168,22	504,66	1009,32

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар!

Чайгы дыштанылга-2017

ИЙИ ЧАА ЛАГЕРЬ НЕМЕШКЕН

Уругларның четтикпейн манап турганы чайгы дыштанылгазы эгелзэн. Кайгамчык чайның үш айында школачы ажы-төлдүң кадыын быжыглап, келир өөредилге чылын олар кадык-шыырак, чай дургузунда өзүп дадыкан, өөрүшкү-маңайлыг уткуурунга белеткээри кончугула сорулга. Уругларның чайгы дыштанылганын Тывада канчаар организастан турарыл? Лагерьлер шупту белең бе?

Бо айтырылгала харыны ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызындан алган мен. Ол медээден көөрге, республикада 8547 уругну хаара тудар 178 лагерь ажилдаар. Ооң иштинден 19 лагерьге сезон аайы-биле 1655 уруг дыштаныр, а арткан 159-у – школа чанының лагерьлери. Аңаа 6892 уруг июнь айның дургузунда дыштанып алыр. Школа чанының хүндүсү лагерьлери ажилдап эгелей берген, а хоорай-суурдан ырак лагерьлер июнь 15-тен эгелеп уругларны хүлээп алыр.

Бо чылын бир өөрүнчүг медээ болза, Барыин-Хемчик кожунунуң Ак-Довуракта «Шолбанак» болгаш Каа-Хемниң Сарыг-Септе «Бельбей» деп чаа лагерьлер ажиттынып турары: олар бири сезонда уругларны хүлээп алыр дээш сөөлгү ажилдарны бо хүннерде доозупкан. Ол ышкаш республиканың аграр лицейиниң «Зеленый мир», Каа-Хем кожунунуң Сизимде «Отчина» деп лагерьлер Өөредилге яамызының албан езузунуң даңзызынча кирген.

2017 чылда уругларның чайгы дыштанылгасынга 113 млн. рубль көрдүнгөн, ооң санында 80 млн. рубльди республика бюджетинден үндүрүп бээр, ол эрткен чыл-биле деңгээрге, 10 хуу көвей. Ол ышкаш муницип-

палдыг бюджеттерниң болгаш бюджеттен дашкаар дөстөрнүң акша-хөреңгизин хаара тудар. ТР-ниң Чазааның бо чылдың апрель 20-де үндүргөн доктаалын езугаар хоорай-суурдан ырак лагерьге дыштаныр путевка өртээ ортумаа-биле 11340 рубль, школа чанының хүндүсү лагерьге – 4095 рубль. Амыдырал аайы-биле берге байдалда турар уругларны Тыва Республиканың өг-бүлө болгаш уруглар херектериниң агентилелинден чорудар болза, лагерьге путевка өртээ халас болур.

Ол-ла доктаалда көргөниңден алырга, путевканы баш бурунгаар садып алган адаиелерге ооң чартык өрттэн (50 хуузу) эгидип бээр. Ол дээрже хүнде бир уругга онааштыр 540 рубль кылдыр санаанындан, компенсация 5670 рубль болур-дур.

Уруглар лагерьлеринге бо чайын ниитизи-биле 1193 кижиле болгаш 232 эмчи персонал ажилдаар. Оларга семинарларны эрттирген, эмчи ажилдакчыларын медколледж баазазынга өөреткен.

Республикадан дашкаар бо чылдың эгезинден тура июнь 5-ке чедир 1280 уругну дыштанылгага чоруткан. Ол дээрже уругларның «Океан», «Орленок», «Смена», «Артек» бүгү-делегей төптери, «Тесь» кадыкшыдылга төвү, «Бальзам», «Красноярское загорье» санаторийлер. Ол черлерге 1128 уруг дыштанып чораан, чыл төңчүзүңгө чедир ам-даа 1372 уругну дыштандырып чоргузар.

Июнь 15-те лагерьлерге баштайгы сезоннуң уруглары дыштанып чоруптар. Республикада хоорай-суурдан ырак 19 лагерь шуптузу уругларны хүлээп алырынга белең.

Надежда ЭРГЕП.

Улуг-Хемниң Көк-Чыраа суурда «Ручеек» хүндүсү лагерь.

ЭШТИР СЕЗОН АЖЫТТЫНГАН

Июнь 7-де эштир сезоннуң ажыдышкыны болган. Июнь 8-тен эгелеп культураның болгаш дыштанылганың Национал парыгында хоорай пляжи ажилдап эгелзэн.

Медицина ажилдакчызының хүннүң-не дежурныйлаар өө тиктинген, 50 шезлонг, 16 зонтик, идик-хеп уштуп, солуттунар 6 кабинка, ниити туалет, камгалакчыларга бараан хараар суурга база үнелиг чүүлдер шыгжаар камера кылдынган. Хоорай пляжынга эштинге эргежок чугула чүүлдерни түр хөлөзилеп алып пункт ажилдаар.

Кызыл хоорай чагыргазы пляж девискээринге бичии уруглар ада-иезиниң хайгааралы чокка чорбас ужурлуг дээрзин сагындырып тур.

Бистиң корр.

Россия хүнүн демдег НАЙЫРАЛДЫҢ ЧЫСКААЛЫ

Июнь 12-де Тывага Россия хүнүн байырлап эрттирген. Эртенги үеде агаар-бойдус чеже-даа бүргө болза, байырлыг хемчеглер хоорайга удаа-дараа болуп турган. Дүш ажып чорда Кызыл хоорайның төвүндө Ленин тураскаалының чанындан «Россия чоннарының найыралының чыскаалы» Улусчу чогаадылга бажыңының мурнунга чедир эрткен.

Ук чыскаалга республиканың аңгы-аңгы кожуннарындан болгаш Кызылдың школаларының 5-тен 8-ки класска чедир өөреникчилери, ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттары база даргазы Каң-оол Даваа дээш өскелер-даа идепкейлиг киришкеннер.

Орус, тыва национал идик-хеп кеткен, холдарында шарлар, туткар туткулаан өөреникчилер Улусчу чогаадылга бажыңының мурнунда шөлчүгөшкө чыскаалыптарга, Кызыл хоорайның школаларының 10-11-ги классчылары «Орус вальсты» бараалгадып, байырлалдың чыскаалын уткуп алган. Аңаа Чазак Баштыңы, Дээди Хуралдың депутаттары, башкылар база өөреникчилер төөгүлүг ниити чурукка тырттырган соонда, культура ажилдакчылары бүгүдени Россия хүнүңгө тураскааткан байырлыг концертче чалаан.

Чазак Баштыңы баштаан парадтың киржикчилери Улусчу чогаадылга бажыңынча кирип кээрге, Орус үндезин культура төвүнүн хоочун хөгжүмчүлери эдер-хааржак үделгези-биле аян тудуп, чылыг-чымчак уткуп алганнар. Олар улус-чоннуң дилээ-биле 5-6-даа ырыны ба-

раалгатканнар.

Концерт эгелээр бетинде Ш.В. Кара-оол Россия хүнүн таварыштыр чыылган чонга байыр чедиргеш, шылгараңгай ишчилерни шаңнаан.

Хөй-хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш хүндүлел бижиктер-биле полицияның майору Эдуард Оюнну, «Восток» КХН-ниң чолаачызы Сергей Воробьевту, КХН «Оваа-Медияның» директору Мерген Наксылды, «Мегафон» компаниязының директору Экер Хертекти, ИХЯ-ның санитар-медицина кезээниң начальниги Оксана Гостюхинаны, ТР-ниң кадык камгалал сайыды Орлан Доңакты, Ак-Туруг ортумак школазының англи дыл башкызы Клара Кууларны, Аргарыг камгалалының ажилдакчызы Юлия Өндүрнү, Чаа-Хөл кожуннуң Кызыл-Даг сумузунда көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинин даргазы Тимур Санмааны шаңнаан. Тыва Республиканың күш-культураның болгаш спорттун

тергиини, ТР-ниң картунуң вице-президенти Алиевти база ТР-ниң ажилдакчызы Витал Фулинни «Шылгараңгай ижи дээш» деп медал тывыскаан.

Байырлалдың «Бал самының» киргери – Өөредилге яам коллективи «Вена вальсам-биле ажиткан соон үндезин культура төвү» бөлүү биле Тыва оркестриниң хөгжүмчү ырыга хөөмей-сыгыттышаан, бир онзагай кыл раалгатканнар. А. Чыр аттыг уран чүүл коллегиясы сургуулдары, «Саян» самблиниң ыраажыла гаш самчылары, «Бал мөөрейге» тергидизин ажилдакчыларының көви, алдар-аттыг артист өскелер-даа ырлап-шоораш танцы-самын көргүлун концертин бараалга-

Хөй-ниитиниң дыңнаашкыны

Эрткен неделяда Буян-Бадыргы аалчылар бажыңының хуралдаар залында 2016 чылдың республика бюджетинин чарыгдалының дугайында хөй-ниитиниң дыңнаашкыны болган. Аңаа Чазак Даргазының оралакчызы Александр Брокерт, ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа база саң-хөө болгаш экономика талазы-биле харыылаар депутат Александр Донгак, кожуннарның чагырыкчылары дээш өскелер-даа киришкен.

ТР-ниң экономика сайыды

СОРУЛГАЛАР КҮҮСЕТТИНГЕ

Елена Каратаева, саң-хөө сайыды Орлан Достай, Саналга Палатазының даргазы Василий Хомушку 2016 чылдың бюджет күүселдезинин отчетунун дугайында илеткелдерни кылган.

Ооң иштинден алгаш көөрге, республикада социал-экономика талазы-биле 2016-2017 чылдың дургузунда: үлетпүр бүдүрүлгелери 5,3 хууга, көдээ ажил-агый 2,5 хууга, харылзаа ачы-дузазының хемчээли 8,0 хууга өскөн. Ажил чок хамаатылар саны 2,8 хууга кызырылган (ол дээрже 5,2 муң

кижи), ажилдакчы кижини тумак акша-шалыңы 4,7 өскөн (ортумаа-биле 29 рубль).

Ниитизи-биле акшала ырышкын байдалы нарын за-даа 2016 чылдың республика бюджетинге салган сорулгалар күүсеттин. Оларның иштинден «А өг-бүлөгө – кыштаг», «Иң чөмгөрикчи малым», «Со картофель» дээн хөви губернатор төлөвилел көдээ ажил-агыйның сайзылынга улуг идигни берген. Сайсуу ДАРГЫН

Тыва – эрес-дидим чоруктуң девискээри”

РОССИЯ ТУГУ – ДӨГЭЭНИН ШЫПШЫЫНДА

Россияның хүнү – бистиң чуртувустун эң кол күнү байырлалы. ТР-ниң Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар ректериниң талазы-биле банының ажилдакчылары, “Эрес-дидим чорук талазы” төлевилелдин кижикчилери, аныяк ар-ажилер июнь 12-де Дөгээ аның шыпшыыныче үнүп, Россияның тугун киискидер раш езулалга киришкен. Гаар-бойдус чаъстап, ха-даа турза, Дөгээ дааның шыныга байырлыг езулал-жир дээн улус хөйү-биле ачылган. Россияның биле

Тываның ыдык ырылары даглар-га чаңгылангын турда, күрүне тугу кииский бээр, бир онзагай болуп, чуртувустун күчү-күжү төнүчүк дег сагындырды. Чыылган чон деңге ырлажырга, ыдыктыгы ырыга улам-на күш кириди.

Республиканың камгалакчылары, студентилери, найысылалдың школачы оолдары Россияның күрүне тугун тудуп алгаш, Дөгээ дагы өрү улуг чоргаарал-биле үнүп, күзелди-биле кириштилэр.

ТР-ниң Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар херектериниң талазы-биле албаны-ның удуртукчузу Аяс Сарыглар чыылганнарда байыр чедирип,

келир үениң өзүп орар камгалакчыларынга чагыг-сөзүн берген.

“Ниити-национал кол байырлал — Россияның хүнү-биле силерге байыр чедирип тур мен. Чурттуң болгаш төрзэн Тывавыстың чаагай чоруу дээш чогумчалыг ажил-херээр болгаш чаа эгелээшкinnerиңер чедишкinnerиң болзун.

Үш чыл бурунгаар Тываның десантниктер звилели биле спортчулары демнежи алгаш, Россияның тугун киискидери-биле Дөгээ даанче халчыл үнүп эгелзэн. Бистиң бо чаңчыл болу берген эгелээшкinnerи-ти Тываның Чазаа, яамылары, албан черлери деткзэн. Аныяк-өскенниң шериг-патриотчу кижизидилгезинче онза кичээнгейни салып, Россияның тугун бедик черге киискидери — хүндүткелдин демдээ-дир деп бо хүн элээди оолдарны эдертип алгаш көргүстүвүс.

“Чоннуң оолдары” хөй-ниити шимчээшкinnerиң кежигүннери Дөгээ даанче үнер чаданы анаа эвескылып турар болгай. Ынаар чүгле спортчулар эвес, а ооң ачызында республиканың улуг, бичии чурттакчы чону үнүп, сүлдезин, хөй-аъдын бедидип алыр аргалыг апаар. Бо хүн агаар-бойдус бүргег, чаъстыгдаа бол, школачы оолдар хөйү-биле киришкени өөрүнчүг-дүр. Бистиң албанның ажилдакчы-

лары пятница санында-ла ажил шагының соонда Дөгээ даанче албан халчыл үнүп, неделяны мынчаар төндүрер деп дугуржуп алган бис” — деп, ол чугаалады.

Кызылдың 2 дугаар школа-зының 10 “а” класының өөреникчизи, аныяк армейжи Марк Сырат өөрлериниң аразында бедик көдүрлүүшкinnerиң тур.

“Россияның хүнүнде мындыг байырлалга киржири меңээ улуг аас-кежик-тир. Акыларым-биле бир деңге Дөгээ даанче үнүп, Россияның тугун киискидер езулалга киржири чоргааранчыг-дыр. Даг өрү халып үнери берге эвес, чүгле кадыр черлерге кылаштажып турдувус. 11-ги класс-ты дооскаш, улаштыр шериг өөредилге черинче кирери мурнуку сорулгаларымның бирээзи” — деп, ол улуг чоргаарал-биле сагыш-сеткилин үлешти.

Дөгээ даанга Россияның киискиткен тугунуң узуну 8 метр, а дооразы 4 метр. Туктуң ак, көк, кызыл өңнери чаагай сеткилди, бүзүрелди болгаш күчү-күштү ипереткен. Байырлыг езулал соонда хемчегниң киржикчилери чадаг-терге чарыжына киржири-биле халчыл бада бердилер.

ТР-ниң Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар херектериниң талазы-биле албаны чыылганнарны изиг сүттүг шайы-биле хүндүлөп, оларның сагыш-сеткилин көдүрүп, сорул кирип, сүлдезин, хөй-аъдын улам-на бедиткен.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ТР-ниң Хөй-ниити палатазының хүнү

КИЧЭЭНГЕЙДЕ — ӨГ-БҮЛЕ, ИЕ-ЧАШТАР КАМГАЛАЛА

Өг-бүлеге күш дөгээр а социал өскүс болур чоруктуң болдурбас. Ажыг шлан тыртар, арагаже чдугар кижилер-биле деселди шыңгырадыр. ылымал, шынары багай ага садып турар кижилер, чажыт адрестерни, да ажык-кончаа сүрүп, чыгыс чер-чурттугларын аннап турар кижилер-илередиң сойгалаар, ыдыралдың кадык овурун суртаалдаар.

Ткен пятницада, июнь Каа-Хем кожуунуң Бүгемниң көдээ Культура ыныга чон-биле ужура-хуралына Тыва Республи-Хөй-ниити палатазының азы Хонук-оол Доржуевич штуң чугаазының кол ут-ындыг болган.

хүн дүүш чедип турда Хөй-ниити палатазының эрттирери-биле ук па-ның даргазы Хонук-оол уш биле ТР-ниң Дээди ының (парламентизиниң) ралдыг эрге-чагырга, ер бот-башкарылга ор-ры-биле, хамааты ни-институттары болгаш рмация политиказының ы-биле комитетиниң ызы Юрий Валерьевич оол баштаан делегация-Хемге чеде бердивис. ем кожуунуң баштыңы черниң Төлээлекчилер ының даргазы Олег Ва-вич Коржевский, Каа-Хем чыгыргазының даргазы ей Хемерекович Чалан-олгаш кожуунуң чуртта-он хире суурларын-дан перниң башкылы чедип турлар.

Ч.М. Лопсан.

Бүрен-Хем суурнуң көдээ Культура бажыңына сумунуң баштыңы — тус черниң Төлээлекчилер хуралының даргазы Алена Александровна Куулар биле суму чагыргазының даргазы Марина Васильевна Базыр баштаан сумунуң активчилери аалчыларына ак кадаан сунуп, чылыы-биле уткуп алган соонда шайлап, чөмчөгүш, планнаттынган хемчеглер езугаар организастыг ажилдарны эгелзэн.

Кызыл кожуундан ТР-ниң Хөй-ниити палатазының кежигүнү, республиканың №1 эмнелгезиниң кардиология салбырының кардиолог эмчизи Надежда Соскур-ооловна Ондар баштаан эмчилер бригадасы суурнуң эмнелге пунктузунга чонну хүлээп ап, кадыының байдалын шинчээш, аарыг кижилерге республика эмнелгезинге барып хынадып, анализтер эрте-ри-биле бижиктерни ол черинге-ле кылып берип турганнар.

ТР-ниң Хөй-ниити палата-

зының даргазы Хонук-оол Монгуш, Дээди Хуралдың депутады Юрий Кара-оол, ТР-ниң Хөй-ниити палатазының айыыл чок чорук, эрге-хоойлу, кызыгаар чоогунуң айтырыглары болгаш миграция политиказының талазы-биле комитетиниң даргазы, Тываның күрүне университетиниң спорт кафедрасының доцентизи, педагогика эртемнериниң кандидады Өргелээр Ондар, Тываның Чаан мөгези Эрес Кара-Сал, аныяк мөгелер Тамчат Күзел, Арат Монгуш олар-биле кады кожун, суму чагыргаларының удуртукчулары, бо черлерде спорт, күш-культура, аныяктар ажылын харылап турар ажилдакчылар спорт залына барып, ында чыылган улуг-бичии чон, аныяк-өскеннер, школачылар, башкылар, хоочуннар, суурнуң активчилери-биле ужурашкан.

Бүрен-Хем суму чагыргазының даргазы Марина Базыр чыылганнарда келген аалчы-

ларын таныштыргаш, ТР-ниң Хөй-ниити палатазының даргазы Х.Д. Монгушка сөстү берген. Хонук-оол Доржуевич эгезинде Хөй-ниити палатазының ажилын кыскасы-биле таныштырган. Республиканың Адалар чөвүлелиниң даргазы кижилер болгаш, кол кичээнгейни ада кижиниң уруглар кижизидилгезинге харысалгазын бедидеринче, өг-бүле, ие-чаштарның камгалалынче, өзүп олулар салгалдарның кижизидилгезинче угландырып, наркома-ния, арагалаашкын, кем-херек үүлгедиишкinnerин баш удур болдурбазы-биле кадык амыдыралды суртаалдап чоруурун чугаалаан.

“Тываның келир үези кижилер бүрүзүнүң сагыш-сеткилин дүвүредип чоруур ужурулуг. Ам каш чыл болза бистиң орнууска ажилдап артып каар улус аныяк-өскөн, силер-дир силер. Ынчангаш силерниң кандыг кижилер болуп (Уланчызы 5-ки арында).

“Уулза” бөлүү күүселде үезинде.

Ачы-буян концерти

ОРУЛГА — 150 МУҢ

Амыдыралында бергелерге таварышкан, чөдунмес кижилерге, эвээш орулгалыг, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге, өскүс-чавыс, ада-иезинге кагдырган ажы-төлге дузалалары дег буянның үүле чок. Социал адырның ажилдакчылары ачы-дуза талазы-биле хөй-ле ажилды кылып турар. Ындыг хемчеглерниң бирээзи — июнь 8-те, байырлалының хүнүнде Улусчу чогаадылга бажыңына социал ажилдакчыларның ачы-буян концерти болган.

Аңаа Чазак Баштыңы Шолбан Кара-оол социал ажилдакчыларга байыр чедирип келгеш, социал ажил-чорудулгага хамаарыштыр бодаалдарын чугаалап, күзээшкinnerни кылган. Тывада 2 муң ажыг социал ажилдакчыларның онза ылгалы — кижилерниң аарышкызын бодунуңдан артык медресе билири, дүрген-не дуза кадарын бодаары деп, Шолбан Кара-оол демдеглээш, шылгараан ажилдакчыларга күрүне шаңналдарын тывыскаан.

Ачы-буян концертин Пенсия фондузунуң ТР-де Салбырының специалистери «Часкы вальс»-биле ажиткан. Бажың-интернаттарның, эмчи-социал экспертизаның, күш-ажыл яамызының болгаш өске-даа социал албан черлериниң коллективтери кончук солун концертти бараалгаткан. Кызылдың уруглар бажыңындан, психоневрологтук интернаттан ажы-төлдүң танцы-самы, ыры-шоору чүрөктерге чылыы-биле чедип турган.

Ниитизи-биле ачы-буян концертинден кирген 150 муң рубль орулганы сайт Людмила Тас-оол соңгаар эмчилээр дээн уругларга, эм-таң, дериг-херексел садарына ол дораан сертификат-биле тыпсылган.

Надежда МОНГУШ.

Күрүне шылгалдазы

ТҮҢНЭЛДЕРНИ — АЧЫ-ДУЗАЛАР САЙТЫЗЫНДАН

Чаңгыс аай күрүне шылгалдаларының түңнелдерин Тывада күрүне ачы-дузаларының сайтызындан билип ап болур. Күрүне ачы-дузаларының порталын дамчыштыр күрүнениң түңнел аттестациязын чорудар чурум дугайында медээ бээриниң дүрүмүн езугаар ол кылдынып турар.

Күрүне ачы-дузаларының порталындан шылгалдаларның түңнелин билип алыры эптиг. Ону көөрдө, баштай gosuslugi.ru деп сайтче кирип алыр. Оон ачы-дузалар даңзызындан «Образование» деп каан эгени шилеп алгаш, «Аттестацияның түңнелин хынаар» дээш базыптар. Доозукчу кижилер ооң соонда бодунуң ат-сынын болгаш со-нуургаан хуусаазын майыкка долдурар.

Күрүне ачы-дузаларының чаңгыс-аай порталын дамчыштыр шак ынчалдыр-ла кайыдаа чылдың доозукчулары боттарының сонуургаан медээлери-биле бодунуң Хуу кабинетинге таныжып ап болур.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлевилелди күүседиринге күрүнө деткимчезин чедиреринин чурумун бадылаарының дугайында

2017 чылдың июнь 5 №253 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Бюджет кодексиинин 78 чүүлүгө, 2016 чылдың декабрь 30-де «2017 чылда болгаш 2018 база 2019 чылдарның планын үезинде Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында» Тыва Республиканың №245-ТРХ Хоойлузунга дүүштүр, республиканың көдээ суурларын хөгжүдөр сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлевилелди күүседиринге күрүнө дет-

кимчезин чедиреринин мында кошкан чурумун бадылаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар, «Эрге-хоойлу медээлеринин албан езузунун интернет-порталына» (www.pravo.gov.ru) болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунун сайтына кириер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы
Б. МОНГУШ.

2017 чылдың июнь 5-те Тыва Республиканың Чазаның №253 доктаалы-биле бадылаан

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлевилелди күүседиринге күрүнө деткимчезин чедиреринин чурумун бадылаарының чуруму

1. «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлевилелди күүседиринге күрүнө деткимчезин чедиреринин бо Чурумун (моон ыңай — төлевилел, Чурум дээр) төлевилелдин хемчеглерин күүседиринге күрүнө деткимчезин чедиреринин сорулгаларын болгаш негелделерин тодарадып турар.

2. Күрүнө деткимчезинин сорулгазы: чаңылчаан адыр мал ажылын кылып чорударына көдээ аныяктарны хаара тудары;

мал-маганын өстүрүп алыры-биле малчыннар турлагларын тударына деткимче көргүзеринин аргазы-биле көдээде аныяк өг-бүлелеринин амыдыралының шынарын экижидери;

тараачын (фермер) ажыл-агыйларының санын көвүдедири.

3. Күрүнө деткимчезин бо Чурумунун 4 пунктузунда айыттыг сорулгаларына алыкчыларынга төлевилелди күүседиринге дүүштүр республиканың агроулетпүр комплекзин хөгжүдөргө субсидиялар (моон ыңай — субсидиялар дээр) тыпсырының аргазы-биле боттандырат.

4. Субсидиялар алыкчыларын шилиринин барымдаалары:

Республиканың көдээ суурларында хамаатыларын чыгыштарынга хөй-ниити чугаалажып тургаш шилээни, бо Чурумунун 5 пунктузунга дүүштүр тараачын (фермер) ажыл-агыйын тургузуп алганы аныяк өг-бүлелер субсидия алып эргелиг болур.

«Аныяк өг-бүлө» деп билигге көдээ черинин хамаатыларының чыгыштарынга оларны шилээн ай-хүнде 35 хардан ашпаан, өг-бүлө кылдыр бадыланышкан, бир азы оон-даа хөй уругларлыг, чурттап турар черинде Россия Федерациязының хоойлужудулгазына дүүштүр бүртүкчедип алган, оларның бирээзинде орулга алып доктаамал дөс чок кижилер (моон ыңай — тус-тус билдиринишкен ээлери, субсидия алыкчылары дээр) болур.

5. Үстүнде айыттыг сорулгаларга дүгжүп турар кордакчыларын төлевилелге киржир кылдыр шилилгезин муниципалдыг эрге-хоойлу актызында бадылааны чурумга дүүштүр эртип турар чылдың ноябрь 30-ге чедир көдээ суурнуң хамаатыларының чыгыштарынга хөй-ниити сайгарып чугаалажының аргазы-биле боттандырат. Төлевилелге киржирлеринин даңзын хамаатыларын чыгыштын протоколунга үндезилээш кожунунун чагырга даргазы бадылаар болгаш Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызынче (моон ыңай — ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызы дээр) эртип турар чылдың декабрь 15-ке чедир кириер.

6. Аша-кадайының кайы бирээзи хуу сайгалыкчы — тараачын (фермер) ажыл-агыйының баштыңы кылдыр күрүнө бүртүкчелин кылдыртыр, фермер ажыл-агыйын чорударының талазы-биле өөредилгениң кыска хуусаалыг курузун республика девискээринде турар өөредилге организациязына эртер.

7. Субсидияны тыпсырының негелделери болза:

а) хуу сайгарлыкчы — тараачын (фермер) ажыл-агыйының баштыңы кылдыр бүртүкчелден төлевилелдин киржикчизи субсидия алыкчызы болур;

б) эрткен айның соонда үнген айның бирги хүнүнде дугуржулга чарарын планнап турар субсидия алыкчызындан негелделер:

- субсидия алыкчызында Россия Федерациязының бюджет системаның бюджеттеринин мурнунга үези эрткен өрөзи турбас ужурулуг;

- субсидия алыкчылары Россия Федерациязының бюджет системаның өске бюджеттеринден бо Чурумунун 8 пунктузунда айыттыг сорулгаларына алыкчыларынга алыс болгаш ужурулуг;

в) бо Чурумда көрдүнгөн документи-лерни субсидия алыкчылары долзуу-биле кириер ужурулуг;

г) бо Чурумда көрдүнгөн документи-лерни субсидия алыкчылары хуусаазында кириер ужурулуг.

8. Субсидияларны чарыгдалдарның дараазында хевирлеринче шилчидер:

мал турлагларын (мал тудар кажааларны, чуртталга бажыңнарын болгаш

ажыл-агый тудугларын) тударына;

чер участогун бүртүкчедиринге;

чиигелделиг ыяш садып алырына;

мал-маган садып алырына;

мал турлагларын суг-биле хандыра-

рына болгаш электри хандырылганын кириеринге;

мал-маган (уксаалыг) садып алыры-

биле Россияның чээли организацияла-

рындан тускай сорулгалыг алган чээлини

чээли керээзин чаргаш садып алганда хуу

ставказын эгидеринге;

фермер ажыл-агыйының бүдүрүлгө

ажыл-чорудулгазын, тодаргайлаарга, мал

чегин садып алыры болгаш сөөртүп че-

дирери-биле, мал-маганын чедиреринин

транспорт чарыгдалдары-биле, малды

тарып боозадырының талазы-биле ачы-

дуза чедирери-биле холбашкан чарыг-

далдарга.

9. Субсидияның эң улуг хемчээли 900

мун рубль азы төлевилелдин өртээнин 90

хуузуздан хөй эвес болур.

10. Күрүнө деткимчезин Тыва Республиканы республика бюджетинин (моон ыңай — республика бюджет дээр) бюджет бижимелинге дүүштүр эртип турар чылда республика бюджетинден ол сорулгаларга көрдүнгөн акшаландырышкына дүүштүр бээр.

11. Тус чер бот-башкарылга органны чаа тургустунган фермер ажыл-агыйларына күрүнө деткимчезин тус чер ужуру-дузалыг айтырыгларын болгаш федералдыг хоойлуларга дүүштүр тус чер бот-башкарылга органны шийтпирлээр эргелиг өске-даа айтырыгларын талазы-биле муниципалдыг эрге-хоойлу актыларына дүүштүр көргүзөр.

12. Күштүг болуп турар хоойлужудулга доктаадып тургускан таварылгаларда кожуннарнын, сумуларнын чагырга даргалары төлевилелдин киржикчилеринге мал азырап тударына практиктиг

дузаны мал азыраарының технологиязына, зоотехниктиг нормаларга болгаш ветеринарлыг негелделерге дүүштүр чедирер.

13. Күрүнө деткимчезин 2013 чылдың октябрь 30-де Тыва Республиканың Чазаның №633 доктаалы-биле бадылааны «2014-2020 чылдарда Тыва Республикага көдээ ажыл-агыйы хөгжүдери болгаш көдээ ажыл-агый продукциязының, чиг-эттин болгаш аш-чеминин рыногун башкары» Тыва Республиканың күрүнө программазын барымдаалап тыпсыр.

14. Күрүнө деткимчезин көргүзеринин талазы-биле республика бюджетинин кол эргелекчизи Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы болур.

15. Субсидияны субсидия алыкчыларынче шилчидерин саң-хөө акша-хөреңгизинин ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызының агар санынче кирген шаа-биле шилчидер.

16. Субсидияны субсидия алыкчыларынга республика бюджетинден ол сорулгаларга тускайлаан акша-хөреңгиге дүүштүр тыпсыр.

17. Субсидия алыкчыларының билдиринишкенинде дилеглеринин шуптузун хандыраарына бюджет акша-хөреңгизи чедишпес болза, ол акшаны субсидия алыкчыларының көрдүнгөн чарыгдалдарына дүүштүр хуваар.

18. Субсидия тыпсырының дугайында шийтпирни ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызы хүлээп алыр.

19. Субсидияны «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлевилелдин киржикчизинге ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызы биле субсидия алыкчызының аразында субсидия тыпсырының дугайында чардынган дугуржулгага (моон ыңай — дугуржулга дээр) үндезилеп Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының дужаалы-биле бадылааны чаңгыс аай майыкка дүүштүр тыпсыр, ында дараазында чүүлдерни кириер:

а) субсидияны тыпсырының сорулгазы, негелделери болгаш чуруму;

б) талаларнын эргелери болгаш хүлээлгелери;

в) тывыскан субсидияның түнелинин көргүзүлгелеринин ужуру-дузасы;

г) дугуржулганың негелделерин күүседип турарына контроль чорударының чуруму;

д) дугуржулганың негелделерин хажытканы дээш талаларнын хары-салгазы;

е) субсидияны төлеттиреринин чуруму;

ж) субсидия алыкчыларының ону тыпсырының негелделерин, сорулгаларын болгаш чурумун сагып турарына хыналда кылыры-биле ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызына болгаш күрүнениң саң-хөө контроль органнына чөпшээрел бээр;

з) даштыкы валютаның алдыгган акша-хөреңгизинин күсели-биле бараан садып алырын, Россия Федерациязының валюта хоойлужудулгазына дүүштүр бедик технологтуг даштыкы дериг-херексел, чиг-эт болгаш чечелээшкын кылыгларын садып ап турда, а ол ыш-каш Тыва Республиканың Чазаның нормативтиг эрге-хоойлу актылар-биле бадылааны агроулетпүр комплекзин хөгжүдөргө күрүнө деткимчезин көргүзеринин Чурумунда тодараткан өске-даа операциялардан аңгыда, хорууру;

и) отчеттуг саң-хөө чылында ажылаттынмай артып калган артышкыннар саң-хөө хандырылганының дөзү болуп турар чарыгдалдарны, ол акша-хөреңгинин негеттинип турарының дугайында акша-хөреңгинин кол башкарыкчызы Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы-биле дугурушканда, чарыгдалдарны боттандыраарының аргалары;

к) отчеттуг саң-хөө чылында ажылаттынмай артан артышкыннар тыттып келген таварылгада Тыва Республиканың республика бюджетинин сорулгалыг кезээне субсидияны (субси-

дияның артын) эгидеринин чу-гаш хуусаазы;

л) маргылдааларны шийттир-чуруму.

20. Билдиринишкен ээзи рар чылдың июль 1-ге чедир Көдээ ажыл-агый яамызының тыпсырының дугайында шийтти алыр кылдыр төлээлеткени тус салбырынче (моон ыңай — төл тургузуг салбыры дээр) хоол кошпушаан, дараазында докуме кириер:

а) өг-бүлезинин составын ында шынзылганы, уругларын муниципалдыг тургузугнуң ча бадыткаар;

б) өг-бүлениң бадыланыш херечилелин;

в) юридиктиг черлеринин сайгарлыкчыларнын чаңгыс аа-даңзындан, чагыг кириген хүн бир ай бурунгаар байдал езуга бижилгени;

г) чер участогунун барын аа-кедип алганын бадыткап турар д-тилерни (ачы-дуза чедиреринин аренда, садыглажышкын керээ-

д) сөөлгү ажылдап турган айыткан күш-ажыл дептерин аа-кадайының кайы-бирээзин аа-дээш учетка тургусканының д-да ажыл-агыйже чонну хаара органнын шынзылганын;

е) ыяш садып алганын бады-ры-биле — ыяшты белеткээрин-гаш кезеринин талазы-биле аа-чедиреринин дугайында керээлери;

ж) суг сордурар кудуктарын нээринин болгаш электри ханд-газының өске дөстөрүн садып ала-талазы-биле ажылдарны бадытка-ле — мал турлагларын суг ханд-зы-биле (кудуктар-биле) болгаш хандырылганының өске дөстөр-хандырганының чарыгдалдарын-кап турар документи-лерни (бараан алыры-биле, ачы-дуза чедирер-чарган керээлери бадыткаан хоол-рын, кылдыгган ажылдарнын акты-счет-фактураларнын хоолгазын);

з) мал кажааларын, чуртталга-жыңнарын тударына үндүргөн ч-далдарны бадыткап турар доку-тилерни (счет-фактураларны, ачы-чедиреринин керээлеринын хоол-рын);

и) малды тарып боозадырының-зы-биле ачы-дуза чедиргенинге үнд-чарыгдалдарны бадыткап турар доку-тилерни (счет-фактураларны, ачы-чедиреринин керээлеринын хоол-рын);

к) үндүрүг органына учетка тур-канының дугайында херечилелди (и-тилерни);

л) мал садыглажканынын керээзи;

м) мал эмчизинин шынзылганын;

н) кожуун чагырганының диле-жиин;

о) чээли акша алганының чээли-рээзин;

п) фермер ажыл-агыйын чорудары-талазы-биле кыска хуусаалыг курс-эрткенин бадыткап турар херечи-дерни;

р) үндүрүглер болгаш чыылдалар-лазы-биле өрезинин чогуун дугайы-үндүрүг органнынын шынзылганын.

21. Документи-леринин хоолгалары билдиринишкен ээзи боду бадытка-Чагыда кириген документи-лерни кес-болгаш дугаарлаар.

22. Кириген медээлеринин шын-дээш харысалга билдиринишкен ээзи-онаажыр.

23. Төлээлеткен тургузуг салбыры-дараазында ажылдарны кылыр:

бо Чурумунун 20 пунктузунда айы-тыгган документи-лерни хүлээп алы-болгаш бүртүкээрин бүртүкел деп-ринге кирген оочурун барымдаа-боттандырат, ол дептер көктетти-дугаарлаттыг болгаш ТР-ниң Көд-ажыл-агый яамызының таңмазын бот-турар ужурулуг;

(Уланчы, 5-июль, 2017-ыл)

«ШЫННЫҢ» почтазындан

• Татарлар хоорайы

ЧАА-ХӨЛ КОДА – 130 ХАРЛААН

Мээң сагыжымда Чаа-Хөл — хөй язы-сөөктүг-даа болза, чаңгыс-аай чылыг, чырык сеткилдиг чоннуг суур. Ында геолог-тывыш сайгарыглыг экспедиция, татар хоорай, Улуг-Хемниң сеп унун чурттаан чон.

Амгы үеде 1930 чылдан бээр (БСЭ-УСЭ) хакас деп ат алган чон. Мен ону шын турам-биле татарлар хоорайы деп билип чораан мен. Кыдат кижилер татар

сөстөр-биле бижиپ турар мен: "Кежээликтей кызыл хүнде, Хээленген будуктары Херети куш чүглери дег Кедээр суумда талдар чараш"

дээш, оон-даа өске база бар.

Бо суурнуң кол чурттаачылары колдуунда Ус-Аксы, Үрбүн, Кашпалдан үнгенер деп билир мен. Арат чондан өске соңгаар-тан — Тыва Автономнуг областан, амгы бай-байлактыг, үндөздин ды-

зы), Александр Саликов, Клавдия биле Виктор Кызыл-оолдар, Анна Анашкина, Лидия Саргова, Владимир Бахтин, ССРЭ депутаты — С.Ш. Дүкежек, А.Ч. Уйну, Д.Д. Аракчаа, проф. Ш.Ч. Сат.

Эмчилер — Александр биле Валентина Любимовтар, Сумуя биле Опанас Ондарлар, Уйну-оол биле Екатерина Чамзырыннар, Евгений Месьюко, Анна Базыр-оол.

Дэвлет Мариам Арташир-овна — Тыва Республиканың хүндүткелдиг эртем ажылдакчызы, "Мугур-Сарголдуң" хая чуруктарын таптап бижээр археолог, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы С.К. Базыр-оол, чоннуң чогаалчылары Өлзей-оол Монгуш, Александр Даржай база төрөөн чуртунуң сайзыралыг бодунуң үлүүн кириген чурттаачылардан Базыр-оолдар, Наксылдар, Межекейлер, Пивиковтар, Бытововтар, Бегзи, Моховтар, Южакоттар, Ермаковтар, Сапык-Көктер, Седиптер, Арандолдар, Шактар-оолдар, Дегуттер, Сандан-оолдар болгаш оон-даа өскелерни адап болур.

Эргим чаңгыс чер-чурттуларым, Чаа-Хөл коданың 130 харлааны-биле силерге аас-кежи-ти, кадыкшылды, чуртунарның сайзыралы дээш, бүгү-ле кылып турар чүүлдеригерге улуг-улуг чедишкенин сеткилимниң ханызындан күзеп, байыр чедирип тур мен.

Мария НАКСЫЛ,
РФ-тиң Кадык
камгалалының тергигини,
ТР-ниң кадык камгалалының
алдарлыг ажылдакчызы.

хоорай чону Минусинск ортулаажына чурттап чораан. Енисей кыргыстарындан үнген «кыргыс» деп сөстө «р» деп үжүктү адап шыдавазы-биле хягас азы сөөлүндө «хакас» деп чон ады үнгени ол болуп турар-дыр.

Чаа-Хөл дээрге XIII чүс чылдардан сиилбиттинген «Бурган» биле «Кедээр суг — Чаа-Хөл» хеми болур-дур. Ол дугайын «Мөңгүн үжүк» деп шүлүк, чогаал чыныдызында мындыг уян аянын

лын, культуразын, чаңчылдарын салбаан Тыва Республикадан дашкаар келген башкылар, эмчилер, геологтар, археологтар чурттап турдулар. Он-он чылдар эртсе-даа, чамдыктарының аттары сагыжымда артып калган.

Башкылар — Екатерина Андреевна биле Морис Вайнбергер, Лидия Ивановна Булычева (Бауман), Лидия Ивановна Гиро, өөнүң ээзи Александр Гиро (хырылзаа өртээлиниң дарга-

• Уран чүүл школа

ОТЧЕТТУГ КОНЦЕРТ

Сүт-Хөл кожуунуң Алдан-Маадыр суурда Уругларның уран чүүл школазының өөреникчилериниң отчеттуг концертин сонуграп көрдүвүс.

Бо өөредилге чылында школада танцы, хылдыг хөгжүм, хор класстарында үш башкы ажылдап турар. Концерттиң ажыдышкынында танцы башкызы биче бөлүүнүң уруглары-биле танцылап үнүп кээрге, чаптанчыг чаражын магадавас аргажок. Концерттиң программасын тургузуп кааны дыка онзагай, утка-шынарлыг болган. Ында ажылдап турар башкыларның чогаадыкчы чедишкенин чылдан чылче сайзырап турары өөрүнчүг. Ылаңгыя танцы класзының башкызы Байыровна улуг-бичии, ортумак бөлүктөргө уругларынга назы-харының аайы-биле чараш танцыларны тургускан. Ада-иениң талазындан деткимче улуг дээрзи уругларның кеткен хевинден-не илдең.

Чанзы класзының өөреникчилери республика чергелиг шаңналдыг черге төлөптүг болуп турары башкызы Ажыкмаа Викторонаның ачызы, уругларның чедишкени болур. Хор класзының биче бөлүктүң уруглары фонограммага үделге-биле хөйүнүң ырызын бараалгатканар. Удуртукчу башкызы Дина Тюлюшова моон мурнунда хөөмей класзынга өөренип турган оолдарга эң-не эки чедишкенин дээш байыр чедиришкенин

бижиктерин тыпсы даа соңгаар чедишкүзөвишаан, ада-и өөрүп четтиргенини берип, а башкылар бо өөреникчилеринге шижиктерни тывысканнар.

2015-2016 өөредилге чедир баян, хөөмей өөренип турган оолдар бо концертке кирип, кончук эки деп көрдү. Самсоновичиниң өөр Раджан Ондар «Манчын» ырыны баянга ойнады. Дыка-ла чараш бол, чүректин бойдус чууракка чуруттунуп кээр тааланчыг ойнаан. На-жак, Адыгы Монгуш класзынга өөренип турар ырлар-даа, хөөмей ирилге боттарын үдел кылдыр өөредип каанары Янер Хаймыкае тине Эресович олар башкыларны школага чалап ажылдадырын дир мен. Чедишкени уруглар салым-чаян Оларны деткири эргеч башкызы Алена Ке хуннерде узун шөлээде Ол башкының кызымаа лынга ынаан база үнел мен. Моон-даа соңгаар ның ажил-ижинге чога чедишкенин күзээ өөредилге чылында к нежеп, демниг ажылда дээрзинге бүзүрелим ул

Клавдия Д
күш-ажылдың х

• Эр мөзү-бүдүш

АДАЛАР, АРЫН-НУУРУҢЕР
КАЙДАЛ?

Апрель 20-де «Шын» солунга үнген Шагаан-Арыг хоорайның чурттаачызы Нина Түлүштүн «Будалып чоруур адалар» деп материалын номчааш, авторга бүрүнү-биле катчып, аңаа хамааржыр бодалдарымны илередиксидим.

Мен 60 хар ажып чоруур кырган-ава мен. Будалып чоруур эр кижилерни кандыг адалар дээрл? Аал-оранынга, кадыкыраан кадайынга, ажы-төлүңге, уйнуктарыңа үлегер-чижек чок, бужар чүүлдү кылып чоруур адалар-дыр.

Тыва езу-чаңчылдарын, сагылгаларын, сарыг шажын чүдүлгезин куду көргөн, ада деп бедик мөзү-бүдүжүн уткан, колдуунда-ла карманы «дартагар» бай-шырак, бедик эрге-дужаалда ажылдап турар кижилер болур хевирлиг чорду. Бөдүүн амыдыралдыг, ажы-төлүн бут кырынга тургузар дээш 2-3 ажилда дакпырлап ажылдап турар адалар хөй. Олар езулуг-ла кижизиг адалар болгаш кажан-даа ийи аңгы чуртталгалыг болбас.

«Боданганы ботка херек» деп үлегер домак бар болгай. Назы-хары улгады берген адалар

аныяк херээженнер-биле холбайып, боттарының ажы-төлүнүң салым-чолунче сагыш салбайн, «чаа кадайын» 2-3 чедир божудуп турар таварылгалар бар. Моон соонда дөргүл-төрелиниң, ажы-төлүнүң, кожоларының арнынче канчап көөрүл? Херээжен кижиниң чөпшээрели чокта бо бүгү кайыын болурун аан. Олар боттарының ат-алдарын аныяндан тура бужартадып чоруур иелер-дир.

Будалган адаларның ажы-төлүнүң кудуруунга ушкашкан сураш уругларның келир үези берге дээрзи билдингир. Кээргенчиг-дир. Тывалар мусульман чүдүлгелиг эр чонну өттүнүп, 2-3 кадайлыг болуксаар апарганы ол бе?

Мээң бодалым болза, совет партия үезинде ышкаш «Шагарары», «Ширбиш», «Крокодил» сеткүүлдеринге шүгүмчүлелдиг материалдарны үндүрүп турган болза, бо талазы-биле байдал чүгээртеп кээр ирги бе?

Бөлдүнчүп алгаш, кудумчуда алгыржып чоруур эр, херээжен кижилерниң назы-хары 40-ден 60 харга чедир болур. Ажы-төлүнүң кайы хире муңгарап чоруурун олар кайын билир ийик.

Уруглары ада-иезин кудумчуга көргөш, эпчоксунуп, баш сугар чер тыппайн баарлар.

Ак-Довурак хоорайга болган коргунчуг кем-херек үүлгедиишкени база будалган аданың хайындан болган. Хайыраан чараш аныяк иени, чаш ажы-төлдү кээргел чокка, дерзизини-биле өлүргөн. Ону номчааш, кижичүгүле ыглар чүве-дир. Будалган ада эр хиндиктиглерниң адын бужартадып кагды. Артып калган бичии уруунуң сагыш-сеткилинде чүү барыл? Ишти-баары кемдеп, ийлеп чор ынаан, кээргенчиин! Ол ынчан дөргүл-төрелдери, эш-өөрү, чону материалдыг, моральдыг дузаны көргүзүп, психологтар эки ажылдаан.

Чааскаан арткан чаш уругга чогуур албан черлери деткимчезин көргүзүп, дээди өөредилге черинче киригенине чедир хыналдага ап, чурттаар оран-савадан аңгылап бээр болза деп эки сеткип, бүзүрөп артар апар бис.

Бүдүн өг-бүлени өлүрүп, бажың-балгадын өрттедип, чаш уругга ууттунмас улуг кемни чедирген херээженнерни бүгү назынында хосталгазын казытырып азы өлүрүп шиидери шын эвес бе?

Караңмай КУУЛАР,
кырган-ава,
Кызыл хоорай.

• Кичээнгеилг болу

КАЛЕНДАРЬ ДЭЭШ ХОМУДАЛ

Хүндүлүг «Шын» солунуң ажылдакчылары! Амыр-мендигерни айтыр-бышаан, бир дилеглиг бижи олур мен. Мээң дүвүрелим, хомудалым база «Шынга» менден өске чүдүкчүлөргө бижи турганы ышкаш, «Алдын-Сай» деп хуу бүдүрүлгениң (ХБ) үндүргени сарыг шажын календарының дугайында.

Ол календарыны садып алырымга, ай-хүннер карышактыг болган. Оон уруум хүрээден өске календарь эккелгеш, азып каан. Деңеп, хынап көөрүвүске, шуут сыр өске болду. «Алдын-Сай» ХБ-ниң үндүргөн календарының өрттө 100 рубль. Ол-даа болза бо берге үеде акша-дыр, кижичүгүле 4 хлеб-даа садып бергей. Эвээш орулгалыг та чеже кижилер ол календарыны садып алгаш, ыт чок орап чүве.

Мен куду кожуунда болгаш чер аразы ырак болурга, ол улус-биле сайгаржыр арга чок-тур мен. Хамык көвей төрөлдөрдөмден ыңдыг меге 11 календарь чыып алдым. Дедир чедир бергеш, акшазын нежеп ап болур бис. Ол дээрге садып алыкчыларның эргези-дир.

Оон аңгыда сарыг шажын календарын «Алдын-Сай» деп ХБ-ниң үндүрер эргези бар бе? Календарьда айыткан телефонче долгааш айтырымга, «Эргем

бар, офиске чедип келин дээш, өжүрүп кааптар. Хуу сайгарлыкчы календарь көвүдөдир парлап, садып эргелиг, а сарыг шажын дарын тургузар эргези чок бодаар мен. Бодум хүр баргаш айтырымга, матайылбыр берген: «Сарыг календарын хууда бүдү хамаанчок, хүрээде лама бүрүзү безин тургузар эчок» — диди. Ону бедик дужа башкы кижилер тургузар. Тындыг 3-4 хире башкылар деп тайылбырлаан.

Ол башкыларның биче болза, Барыын-Хемчик кол да «Алаш» хүрээзинде би тургузуп болур дээр. Чогуу календарь чок, Тибет, Калмоолдан кээр, буддист чүдү үндөзилеттинген деп тайылбырлап чорду.

Ынчангаш «Алдын-Сай» солун таварыштыр чоннуң далынга харыдан бээр би эки-дир. Моон соңгаар чүдү чон далашпайн манал ап хүрээниң календарын садып хүрээже орулга кириээлинер мурнунда сарыг шажын календарын Шагаа соонда садып тур чүве болгай. Ам дээрге чүдү эгезинде-ле шын-мегези чүдү эндере делгеп алган садып тур апарганы хомуданчыг-дыр.

У.М. САТ, чүдү
Ак-Довурак хоорай

(Төнүзү. Эгези 4-кү арында).

субсидия алыкчыларның кириген ментилеринин бо Чурумунуң 4,5,6,7 пункттарында айыткан барымдааларга ээ негелделерге дүүшкүн хынаа-билдиришкен кириген хүнден 15 күн хүнүнү дургузунда боттандыраар.

34. Төлээлеткен тургузуг салбы-субсидия тыпсырындан ойталаан ыргалда ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызы билдиришкен ээзинче 5 ажил хүн дургузунда дыңнадыг чорудар, ойталаан чылдагаанын айтыр.

35. Субсидия тыпсырындан ойталаан ыргалда билдиришкен ээзи ону лаарында ажилда болган чыл-аанын эткен соонда бо Чурумунуң 20 пункттарында айыткан документилерни кириер эргелиг. Катап кириген ментилерин төлээлеткен тургузуг ыры 30 календарь хүнүнден хей хуусаада чугаалажыр. Субсидия амызы дугайында шийтир хүлээп соонда субсидия алыкчыларының даңзын тургузар.

36. Субсидия тыпсырындан ойталаан барымдаалары болза:

билдиришкен ээзиниң кириген ментилеринин бо Чурумунуң 20 пункттарында айыткан негелделерге дүүшпези кирбээни (четче звес киригени);

билдиришкен ээзиниң кириген ментилеринде шын звес медээлер олганы;

субсидия тыпсырының бо Чурумда

көрдүнгөн негелделерин билдиришкен ээзиниң сагывааны.

27. Төлээлеткен тургузуг салбы-субсидия тыпсырының дугайында шийтирн хүлээп алган соонда ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызы «Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг» төлөвилелдин субсидия алыкчыларының даңзын (субсидия алыкчыларының немелде даңзын) бадылаар.

28. Субсидия алыкчыларының даңзын бадылаан хүнден 10 ажил хүнүнден эрттирбейн ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызы биле субсидия алыкчызы аразында керээ чарар.

29. Керээни чарган соонда, ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызы күрүнө деткимчезиниң талазы-биле чарыгдалдарны акшаландыраарының чагыын долдурар болгаш ону Тыва Республиканың Саң-хөө амызынче кириер.

30. Тыва Республиканың Саң-хөө амызы кириген чагыга үндезилээш, ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызының агар санынче, улаштыр субсидия алыкчыларың шилчидер кылдыр, акша-хөреңгини 10 ажил хүнү дургузунда шилчидер.

31. ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызы субсидия алыкчыларының агар санынче шилчидери-биле Федералдыг казначействонун Тыва Республикада эргелелинче субсидия алыкчызының бүрүзүнче шилчидер кылдыр чорудар.

32. Субсидияларны ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызының агар санынче акша-хөреңги кирген хүнден 10 ажил

хүнүнү дургузунда субсидия алыкчыларының агар санынче шилчидер.

33. ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызы ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызының албан езузунун сайтызынга (www.msc-tuva.ru) субсидия алыкчыларының күрүнө деткимчезиниң алыкчыларының чедишкнериниң дугайында медээлерни кириер.

34. Субсидияны чөп ажыглап турарын контролдаар сорулга-биле субсидия алыкчызы акша-хөреңгини көрдүнгөн езугаар ажыглап турарының дугайында отчетту Дугуржулгада көрдүнгөн майык езугаар бир ай хуусаада ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызынче кириер.

35. Субсидияны чөп ажыглап турарына ооң соондагы контролду Тыва Республиканың Саң-хөө-бюджет хайгааралының албаны, иштики контролду — ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызы чорудар.

36. Субсидия алыкчызының бо Чурумда айыткан негелделерни хажытканы, шын звес медээлер киригени илерзэн таварылда Тыва Республиканың республика бюджетинден хоойлуга черүштүр алган акшазын Россия Федерациязының хоойлужудулгазында доктаадып тургускан чурум езугаар эгидер ужурул.

37. Бо Чурумунуң 36 пунктунда айыттыг таварылганы илереткен болза, ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызы 15 ажил хүнүнү дургузунда алган акшаны (азы акшаның кезини) эгидериниң эргежок

чугулазының дугайында субсидия алыкчызынче бижимел хевирге дыңнадыр, акша шилчидер агар санның реквизи-терин айтыр.

38. Субсидия алыкчызы дыңнадыгны алган хүнден 15 ажил хүнүнү дургузунда дыңнадыда айыткан түнү эгидер хүлээлгелиг.

39. Тывыскан субсидияны эгидерин субсидия алыкчызы эки тура езу-биле боттандыраар, бир звес эки тура-биле эгидеринден ойталаар болза, Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр суд чурумун езугаар сайгарар.

40. Отчеттуг саң-хөө чылында субсидия алыкчызы субсидия акша-хөреңгини чедир ажыглаваан болза, ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызының бижимел негел-дезинге үндезилээш, республика бюджетинче эгидер.

41. Субсидияны чедир ажыглааттын-маан артыын ону илереткен хүнден 10 ажил хүнүнү дургузунда ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызы субсидияның артыын эгидериниң дугайында негелдени субсидия алыкчызынче чорудар.

42. Отчеттуг саң-хөө чылында субсидияның ажыглааттынмаан артыын субсидия алыкчызы негелде алган хүнден 30 хонуктун дургузунда эки тура-биле эгидер.

43. Бир звес бо Чурумунуң 42 пунктунда айыттыг субсидия артыын эгит-пес болза, субсидияның артыын Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр суд чурумун езугаар эгиттиер.

ТР-ниң Хөй-ниити палатазының хүнү

КИЧЭЭНГЕЙДЕ — ӨГ-БҮЛЕ, ИЕ-ЧАШТАР КАМГАЛАЛЫ

(Төнүзү. Эгези 3-кү арында).

нер бистерни дүвүредип Багай кижилерни черле-ген херээ чок. Таакпы-оолдарны өттүнүп, ону аңар. Таакпы тыртары — ка хоралыг багай чаңыл-Спортка ынак чоруңар. ылытура болгаш спорт — амыдыралдың үндезини. нарда амыдыралдың бер-инге торулбайн огородун мал-маганны тудуп, ажи-азырап, өөредип чоруур н ажил-ишчи кижилер, злыкчылар, спортчулар, ейлиг хөй-ниитчилер, илер хөй болгай. Олардан алыңар.

үн мында бистиң-биле келген Тываның Чаан Эрес Кара-Сал, аныяк ер Тамчат Күзел, Арат езулуг эр кижиниң үлө-жээн көргүзүп чоруур ыңар бо-дур. Олардан ден алыңар, чүгле хүреш спорттун янзы-бүрү хери бар-дыр, оларның бирээзин шилип ал-уш-дамыр талазы-биле арны сайзыраттышаан, -билигге өөренип, эки ап, чурттаңар". Хонук-оол евичиниң аныяк-өскенге сөзүн допчулаарга утка-ндыг. Дараазында Дээди

Хуралдың депутаты Юрий Кара-оолга сөстү берген.

Юрий Валерьевич Бүрен-Хемге төрүттүнгөш, ортумак школаны маңаа дооскан. Школага өөренип турган чылдарын, эш-өөрүн, башкызы Сергей Степанович Туваажыкты сактып чугаалаан. Юрий бичиизинден тура-ла күш-культурага болгаш спортка ынак чораан. Күш-дамыр талазы-биле сайзыраңгай, тура-сорукут эр бооп өзүп келгеш, школа соонда Новосибирскиниң Улуг Октябрының 60 чылы аттыг шериг-политиктиг дээди шериг училищезин дооскаш, Афганистанга болгаш өске-даа шериг кезектеринге албан-хүлээлгезин эрттирип чораан, курлавырда подполковник.

Дараазында Каа-Хем ко-жуунуң баштыңы — тус черниң Төлээлекчилер хуралының даргазы Олег Коржевскийге сөс берген. Олег Васильевич Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының хүнү-биле холбаштыр кожуунга аалдап келгеш, чон-биле ужуражып, ажыктыг чугааны кылып, өске-даа организастыг хемчеглерни

эрттирип турары дээш, Хөй-ниити палатазының даргазы Х.Д. Монгушка, Дээди Хуралдың депутаты Ю.В. Кара-оолга, ТКУ-нуң доцентизи, педагогика эртемнериниң кандида-ды Ө.Ч. Ондарга, ат-алдарлыг мөгелерге, эмчилерге өөрүп четтиргенин илереткен.

Өргөлээр Чүвүрекович ча-жындан тура шыдал чок чолдак оолчугаш бооп өскенин, школага өөрени бергеш, хостуг хүреш секциязынга адын бижидип алгаш, чеде бээрге, ырбыска шыдал чок оол боорга, тре-нерлери олче кичээнге салбайн турганын, оларның бүзүрелин чаалап алыр дээш амыр-дыш чок белеткенип, күш-дамырын сайзырадып турганын сактып чугаалаан. Ол ышкаш сөөлүндө барыл улуг маргылдааларга кыржип, удурланыкчыларын ок-тап турар апарганын, ССРЭ-ниң спорт мастери атты камгалап алганын, күзелин чедип алыр дээш тура-соруунуң күштүүн, кызымаан үлөгер-чижек кылдыр чыылганнарга, школачыларга чугаалап берген.

Тываның Чаан мөгези Эрес

Кара-Сал, аныяк мөгелер Тамчат Күзел, Арат Монгуш спорт залында чаткан мат-чадыга туруп-каш, хостуг хүрештин аргаларын айтып көргүзүп, мастер-классты эрттиргенин оолдар, уруглар, улуг кижилер-даа сонуграп көргөн.

Каа-Хем кожуун чагыргазының даргазы Алексей Хемрекович Чалан-оол сөс ап чүве чугаалааш, Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының хүнүн эртти-рип, чон-биле ужуражып, ажык чугааны кылып, ажыктыг үлө-херекти чогуудуп бергени дээш, Хөй-ниити палатазының даргазы Х.Д. Монгушка, Дээди Хуралдың депутаты Ю.В. Кара-оолга, ТКУ-нуң доцентизи, педагогика эртемнериниң кандидады Ө.Ч. Ондарга, ат-сураглыг мөгелерге, эмчилерге өөрүп четтиргенин илереткеш, кожуун чагыргазының мурнундан өөрүп четтиришкен бижиктерин тывыскан.

Дүш соонда, 14 шак чедип турда, Культура бажыңының көрүкчүлөр залын улуг-бичи чон долдур олурупкан. Күш-ажылдың хоочуннары, кожуунуң суму-ларындан келген төлээлер, хүндүлүг аалчылар мурнуку олуттарны ээлеппекнер.

Чон-биле ужуражылга ху-ралын ТР-ниң Хөй-ниити пала-тазының даргазы Х.Д. Монгуш эге сөзү-биле айткан, чаладып

келген тускай эртемниглерниң үезин тутпазы-биле баштай Россия Федерациязының Шүүгү амызының Тывада эргелелин коммерция чок организация-лар херектериниң талазы-биле килдизиниң начальниги Чодураа Лопсанга сөс берген.

Чодураа Мандарчаповна кыска чугаазына социал угла-нышкынныг коммерция чок организацияларга тус черниң бот-башкарылга органнының талазындан кандыг дуза чеди-рип болурун, социал угланыш-кынныг коммерция чок организа-цияларны кандыг таварылда хөй-ниитиге ажыктыг ачы-дуза чедирип турар деп санаарын тайылбырлап берген.

ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика амызының социал ачы-дуза килдизиниң консультанты Ирина Игорь-евна Ондар социал угланыш-кынныг коммерция чок органи-зацияларга республика бюдже-динден субсидияларны берип турарының талазы-биле респу-блика мөөрейиниң дугайында тайылбырны кылып, салган ай-тырылгарга делгеренгей хары-лаан.

Хуралга хөй-ниити амыдыра-лынга болгаш республика, кожуун чергелиг культура-массалыг хемчеглерге активчи кыржилгези дээш Бүрен-Хем суурнуң чуртта-чылары Татьяна Сатка, Влади-мир Барбановка, Сарыг-Септен Надежда Миненкога, Бүрен-Бай-Хаактан Тарас Суван-оолга, Кун-дустугдан Владимир Салчакка, Суг-Аксындан Леонид Дуузага, Сизимден Вячеслав Гусевке ТР-ниң Хөй-ниити палатазының Хүндүлүк бижиктерин Хонук-оол Доржуевич байырлыг байдалга тывыскан.

Ужуражылга хуралының соонда Тываның үндезин куль-тура төвүнүн артистериниң бол-гаш «Угулза» бөлүүнүң кыска программалыг концертин чон диңмиттиг адыш часкаашкынна-ры-биле үдөл, сонуграп көргөн.

Даш-оол МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

ТКУ-нуң доцентизи, педагогика эртемнериниң кандидады Ө.Ч. Ондар.

«Шынның» аалчызы

«Алимаа, Алимаа, аны-
як кыс Алимаа...» дээн
ыры сөзүн дыңнапкаш-
ла, чашкы шаамда ада-
иенниң эш-өөрү-биле
ырлажып турганын сак-
тып кээр мен. Эрткен чүс
чылдың 60-70 чылдарының
аныяктарының ырлажыр
бир ынак ырызы «Алимаа-
ла» болгай. XX вектиң
шилдиндек ырыларының
бирээзи бо хүнге чедир
кижилерниң мээ-медере-
линде сиңнигип арткан, со-
рунзалыг ыры бооп турар.

«Шынның» аалчызы
Комбу Дойдулович Бижек.

Ооң автору бо чылын 80
харлаан, а «Алимаазы» 50-нээн.
Шүлүкчү, чурукчу, очулдурукчу
Комбу Дойдулович Бижектең
амыдырал-чуртталгазы онзагай
солун кижиге болган. Ол бистиң
редакцияга аалдап келгеш,
бодунуң амыдырал-чуртталга-
зын төөгүп берди. Бичежек дурт-
сынның, бодунуң хар-назынынга
дүүшпес аныяксыг көстүр, чугаа-
лажы бээр, оюн-баштак солун
чугаалыг кырган-ачай болду.

Комбу Дойдулович
Эрзинниң Нарын суур-
га 1937 чылдың март 1-де
төрүттүнгөн. Ооң хөй талаалыг
чогаадыкчы салым-чаяаны
авазы Сепчитмаа Дунгуев-
надан дамчаан. Комбу 11
харлыг турда ачазы Дойдул
Ягарай аарааш чок болган,
авазы 4 өскүс ажы-төлү-биле
арткан. Кандыг-даа аар-берге
болза, ол бодунуң тура-со-
руун, талантызын чидирбээн,
харын сайзырадып, шүлүк
чогаадыр, ырлаар чораан.
Ооң шүлүктери тыва солун-
нар арыннарынга үнгүлээн.
Огунуң артист болуксаан
күзелин авазы деткип турза-
даа, улуг улустуң сүмези-биле
Комбу школаны дооскаш,
Кызылдың көдээ ажыл-агый
техникумунче кирип алган.
Өөредилгезин дооскаш, Эр-
зинге бир чыл бухгалтерлеп
ажылдаан. 1960-63 чылдарда
шериг албан хүлээлгезин
эрттиргеш, төрөөн Нарын кол-
хозунга экономистеп ажылдаан.

Бо үелер дүргүзүндө ол бо-
дунуң ырлаар, самнаар, чо-
гаадыр салым-чаяанын чер-
ле утпаан. Ол танцы-сам кол-
лективин база хөй-ниити ыры
бөлгүмүн удуртуп турган. Көдээ
клубка ооң киржилгези чокта
кандыг-даа концерт, оюн-тог-
лаа эртпес турган. 1964 чылда
Москвага ТАР-ның ССРЭ-ге
каттышканының 20 чылдаанынга
тураскааткан байырлыг концерт-
ке киришкен. 1965 чылда «Айттыг
кижи» деп танцыны тургускаш,
Москвага Кремльдің Съезди-
лер ордузунга Бүгү-российжи
көдээ аныяктарның уран чүүл
көрүлдезинге киришкеш, лауре-
ат атка төлөтпеге болган.

Ооң шүлүктери тыва пар-
лалгага 1962 чылдан тура үнүп

ГЕНЕРАЛДАР БАШКЫЗЫ

• «Алимаа» 50 харлаар

эглээн. Иденкейжи, эки ажылы
дээш Эрзин кожунуң кул-
тура килдизиниң даргазынга
томуйлаан. Ол ажылының угла-
нышкыны-биле Ленинградтың
дээди профэвилел школазынга
өөренип аргалыг болган.

Нева хемниң эринде турар
культураның төвү, төөгүлүг ту-
раскаалдар болгаш музейлерлиг
чараш хоорайга уран чүүлдүң
билиглерин — пианинога ой-
наарынга, нота тургузарынга
өөренип алган. Эң-не кол чүүл
— Тывада сурагжаан «Алимаа»
аңаа төрүттүнгөн!

«Ол ыры канчаар тывыл-
ганыл?» деп айтырыгга Комбу
Дойдулович карактарын шала
имирерткеш: «1967 чылда
Ленинградтың дээди проф-
эвилел школазынга 2-ги курс-
ка өөренип турган үем. Хөй-
ниити чуртталга бажыңда
өрээлимге олурдумда, эжик
соктаан. Бакылаптарымга, эжик
аксында улуг, дозур кара ка-
рактарлыг аныяк кыс тур-ла.
Кожамда чурттап турар угбазын
айтырып тур, ол өрээлинде чок
болган. Чараш кысты, угбазын
манап алыры-биле өрээлимче
чаладым. Аажок чугаакыр моол
кыс болду. Кыска үе дүргүзүндө
Ленинградтың консерватория-
зында скрипка салбырында
өөренип турарындан эгелээш,
чурттунга хой, хураган кадарып
чораанын хөөрөп каапты. Адын

газын Красноярскиниң эмчи
институдунуң студентизи, Эрзин
чурттуг талантылыг оол Валерий
Комбу баянга ойнаан. Чайын
Ленинградтан Тывага кээримге,
«Алимааны» шупту улус ырла-
жып турар болду. Ынчаар ол ыры
тараан» — деп, төөгүп берди.

Шынап-ла, кайгамчык кыс ду-
гайында чараш ырыны бүгү Тыва
ырлажып эгелээн. Чүгүле ыры
эвес ооң авторунуң ады база су-
рагжаан, чонга билдингир апар-
ган. Ол үениң кижилериниң мээ-
медерелинде таңмаланып арт-
кан бир болуушкун ол ырының-
даа, авторнуң-даа төөгүзүңге
уттундурбас исти арттырган.
Комбу Дойдулович «Алимаазы»
дээш хөктүг таварылгага, кога-
ралга база таварышкан. Ол үеде,
ооң кончуг хып дээн назынында,
таныжып турган кызы танывазы
Алимаага хүннээш, шүлүкчүнүң
кулаан одура ызырган. Чогаа-
дыкчы салым-чаяанныг, уян
кижи болгаш, таныжы кыстан
чарлыр ужурга таварышкан. А
«Алимаазы» эрткен чүс чылдың
эң-не шилдиндек ырыларының
бирээзи болган.

«Чеже ажы-төлдүг силер,
Комбу Дойдулович?» — деп ай-
тырамынга, ол: «Мээң уругларым
бүгү Тывада, суур бүрүзүндө»
— деп оюн-баштак харыылады.
Шынап-ла, Алимаа аттыг уруг-
лар бүдүн Тывада болгай.

Комбу Дойдулович ийи

Моолдун онза байдалдар сайыды Бадрагтың
башкызынга сүй белек-сөңнөп турары.

овичини республиканың ше-
риг комиссариады келдирткеш:
«Москвага ажылдаар силер бе?»
дээр, аайын тыпайн, кезек
боданып чоруп турган. Бир база
катап кыйгырткан. Чеде бээр,
танывазы шериг хептиг кижиге ут-
кааш: «Сайн байна» — деп моол-
дап мендилешкеш, чугааланган.
Моол солунну номчааш, ооң
сөзүглелин орус дылче очулду-
рарын дааскан. Москвада ССРЭ-
ниң кызыгааржыларының дээди
училищезинге моол очулдурукчу
шилип алыры-биле шылгалда
эрттирип турганы ол болган.
Бичиизинден-не шупту нарын-
чылар ышкаш моол дылга арыг
чугаалаар, номчуур, бижиир бол-
гаш, шылгалданы эрткен. Моол
дылдыг Калмыкия, Бурятияга

бар. Моол күрүнениң кы-
шериглериниң командыгы
генерал-майор Палыма-
вадан эгелээш Моолдун
гаар отрядтарының нача-
теринге чедир ону «баш»
деп хүндүлөп адаар. Бо ч
май 9-та башкызын Мо-
кызыгаар шерии чалаан
ооң 80 харлаан юбилейин
баштыр янзы-бүрү хемче
организаастаан.

Улуг Моол күрүнени
зыгаар шерииниң база
байдалдар талазы-биле
эрге-дужаалдыг офицер,
15 хонук дүргүзүндө баш
уткуп-хүлээп, хүндүлөп, ко-
тин бараалгадып, чурттуң
гай черлеринче, музейле-
редирип, белек-селээн са-
шаңналдарны тывыска
фото-альбомда чурут-
көргүспүшаан, улуг өөр-
биле чугаалап олурду.

Комбу Бижек Ты-
ва болгаш Россияның Чо-
чылар база Чурукчулар
лелдериниң кежигүнү,
санап четпес хөй шаң-
макталдарының аразында
не үнелээри моол генерал
холундан алганы «Моол
алдарлыг кызыгааржызы»
хөрек демдээ.

К. Бижек Москвага а-
дап, чурттап тургаш-
Тыва-ызы-биле харылзаа
черле үспээн. 1992 чы-
майор эргелиг хүндүлүг
танылгаче үнгөш, Мос-
да Тываның төлээ чери
тургустунарынга үлүг-ху-
кириштирген. Ол тыва
квачыларның аразында
дүткелдиг кижилерниң би-
зи. Назы-хары дөгээни
болза, биезги хевээр Мос-
кваларының эрттирип ту-
янзы-бүрү хемчеглериниң и-
кейлиг киржикчизи.

Ооң «Казыргы», «Үлүү»
«Алдын баглааш» деп шүлүк
номнары үнгүлээн. Ам уругла-
«Булак» деп шүлүктөр ному би-
«Буга мунган адыг» деп но-
үнеринге белең.

Бо хүннерде «Алимаа»
автору төрөөн Тыва-ызынга а-
дап келгеш, 80 харлаан ю-
лейин холбаштыр чогаады-
чы ужуражылгаларны, чога-
дыкчы кезээлерни эрттир-
эглээн. Тываның бир хов-
оглу, хүндүлүг хоочунууска
дыкшылды, чогаадыкчы чедир-
кинерни, ак орукту күзеп каа-
Алдынай СОЯ

Фото-чуруктар
К. Бижектең хуу архивинде
алган

Моолдун кызыгаар шерииниң хоочун офицерлериниң башкызын уткуп алган үези.

Алимаа дээр болду. Уруг чоруп-
тарга, кандыг чараш, онзагай
ажы-чаңгы кыс болду бо деп
бодалдар-биле ручка туткаш,
бижи-ле эгеледим. Алимааның
дугайында сөстөр ала-чайгаар
куттулуп-ла эгелээн... Алимаа,
Алимаа танывазым Алимаа...

Даартазында менден бир
курс бичии Батый-оолга (компо-
зитор Батый Монгушевич Кенеш)
шүлүмүнү көргүстүм. Ол форте-
пианога ойнаан, мен самбырага
ноталарын бижээн, чаңгыс тын-
биле чогаадыпкан бис. Ол-ла
чылын ноябрь 7-де чурттуң аңгы-
аңгы хоорайларында өөренип
турар тыва студентилерниң
чыгыжы болган. Аңаа «тыва сту-
дентилерге бистиң белээвис»
— дээш, Батый Кенеш-биле
«Алимааны» күүсеттивис. Аял-

кыстыг Айлаана биле Шол-
баана. Айлаана Комбуевна
Москвада Күрүнениң чоннар
харылзааларының институтун
(МГИМО) дооскан. Экономист,
юрист мергежилдиг. Бичии кызы
Шолбаана Комбуевна Г.В. Пле-
ханов аттыг экономика акаде-
миязын дооскан, экономист
мергежилдиг. Уругларының иези
Мария Халбыновна физиоте-
рапевт эмчи. Бижектерниң өг-
бүлөзи Москвада 43 чыл амыды-
рап-чурттап турарлар. Ол база
дыка солун төөгү. Культура, уран
чүүл адырынга ажылдап чораан
кижи канчап башкы болу бер-
генил, улуг найысылал Москва
хоорайже чүге көже бергенерил
дээр болза, ооң төөгүзү мынчаар
эглээн.

1974 чылда Комбу Дойдул-

база мындыг шылгалдаларны
чорудуп турган болган. Ол шыл-
галда эрттирген бурят майор:
«Силерниң дыл билириңер эки-
дир» — дээн.

Оон эгелээш-ле «Алимаа-
ның» авторунуң салым-чолу
амыдыралының бир чадазынче
шилчээн. Москвага 3-4 чыл
ажылдаар боор мен деп бодал-
дыг чорааш, бүгү назынында
аңаа амыдырап-чурттаар са-
лымныг болган.

Москвада ССРЭ-ниң кызы-
гааржыларының дээди учи-
лищезинге очулдурукчу баш-
кылап 17 чыл ажылдаан. Ол
ажылдаан чылдарында 400
ажыг моол кызыгаар шерииниң
офицерлерин доостурган. Ол
доозукчуларының аразында
амгы үеде Моолда 8 генерал

• Кижилерниң кадыгы дээш

САЛЫМ-ЧАЯАНЫНДАН
ШЫЫРАК ЭМЧИ

Шын эвес чөмөннелгези, эвээш шимчээшкннер, аъш-чемнин, сугнуң шынары... дээш оон-даа көвей.

Шынап-ла, «шупту аарыглар – нервилерден» деп чоннуң нептереңгей чугаазы үндезинниг болбас аргажок. Кижилерниң ажил-албанында, өг-бүлөзінде, ара-аразында бо-ла тургустуна бээр чөрүлдээлиг харылзаалары кадыкшылга канчаар-даа аажок салдарлыг, артында-ла кончуг багай талазынче. Кижилер хөөкүй оон-даа өске та чеже стресске таваржып, сагыш-сеткили та чеже дүвүрөп, хөлзеп чоруур чүве. Херек кырында ону оваарып ожаар эвес бис. Оон аңгыда тывалар алыс дөзүндөн арыг экологтуг чөмнөр чип чораан болгай. А амгы үеде... чугаалааш-даа канчаар. Кээп турар продуктуларның барык шуптузунда химиктиг дээш өске-даа янзы-бүрү немелделер, хөй чигир холуп каан, ынчангаш эндокринниг системаның өскерлип турарының бир чылдагаанында — деп, Алена Кара-Катовна тайылбырлады. Тывалар ынча көвей чигир, кылымал чөмнөр чип чорбаан-на болгай.

Алена Кара-Катовна «малчыннар эмнелгезинге» ажилдап келир мурнунда ынчан «нефро-центр» деп турган №3 республика эмнелгезинге иммунология салбырының эргелекчизи турган. Мен бир чылын аңаа база эмнедип чыткан мен. Ынчан улуг эмчим Алена Кара-Катовна мени болза-даа сагыш човангыр эмнээр кижилер, оон бээр-ле ону «мээң эмчим» дээр мен. Ол чүгле чаңгыс меңээ эвес, шупту аарыг кижилеринге кедергей сагыш човаар, эпиг-таптыг чугаалажыр, оларның сагыш-сеткилин билип алырынче кичээңгей салыр. Мен бодаарымга, бурган чаяаган езулуг эмчи ол. Укызыгуур салгаар дээривис база ужурлуг-ла чүве боор оң. Ону чоп сакты бердиң дээр, мээң эмчимниң авазы Александра Агбаановнаның кырган-ачазы Монгуш Шокар-оол Бай-оол оглу деп өгбөзи Актын ном-дептерлиг улуг ламазы чораан. Александр Агбаановна оглу Москвага студент чорда, оон байдалын

бо-ла өттүр көрүп, олчаан болу бээрин баш удур дүжөп кааптар турганы кайгамчык. А ачазы Кара-Кат Очур-ооловичиниң авазы Артый Чүлдүм уруу Ак, Алаштың база улуг хамы турган. Ол шагның хамнары езулуг эмчилер, берге аараан кижиниң сүнезинин безин элдирип, тудуп эккелгеш, экирти эмнеп каар чораанын төөгүдөн билер бис. Дириг бойдус, космос-биле тудуш, хуулгаазын чаяалгалыг, тускай кижилер ол. Геннер деп чүвениң салдары салгалында-даа чаштынып келгени чадавас, ону бөдүүнү-биле хан дамчаан, уксаа салгаан дижир бис.

Чүнү-даа эндевес, салым-чаяанындан шыырак эмчинин ачы-дузанын ап, кадыым экижидип бергенинге өөрүп-четтирип, амырап чоруур мен. Ол чүгле мээң эвес, ада-иезиниң ынак эмчи, «өг-бүлө доктору», авазын кончуг-ла эмнеп чоруур кижилер. Бистиң чамдыкымыс эмчилерни ол-бо дигилээр, чамдыкта чөмө-хала-даа домактаныр. Ийе харын, кайы-даа адырда ышкаш, эмчилер аразында база билиг-мергежили чавыс, аажы-чаңы арай хирелиг, аарыг улузунга кандай-даа кижилер туруп болур. Ийи-чаңгыс ындыглар дээш шупту эмчилерге хамаарыштыр аактыг сөс эдерге кайын боор. Аарыг бергеш, дөмөй-ле эмчиже бар чыдар бис. Алена Кара-Катовнаны даштындан көөргө безин аяныг, чазык-чаагай, кижизиг, оожум, толтуг дээрзи дораан илдең. Оон чугаа-домаандан, бодунга бүзүрелдинден аарыг кижилер дүрген сегий бээрин меде-реп билип каар. Кижини чүгле эмнер эвес, бедик мергежил, чылыг хамаарылга, сагыш човаашкын дүрген сегидер.

Эмчи кижилер-биле чугаалажып олургаш, берге айтырыгларны оюп кааптары арай чиктиг. Таптыг касканнап, сонугурап көөр болза, медицина адырында бергелер, шаптараазыннар кайы хөй болбайн аан. Ону коптарып олурбайн, кижилерниң боттарының талазындан эң берге айтырыг — кадыкшылыгыска кам чогувусту маңаа онзалап демдеглэйн. 50 харга үзе-тура четкен соонда, ында-мында оо-

вус-моовус аарып-ла эгелээр. Оон үе-шаанда эмчилерин билбес, бодувус эмненип-ле, тааржыр-таарышпас эмнер ижер. Арага-хымысты ыңай тур дивес, таакпы тыртар, кылыктаныр дээн ышкаш хоралыг чаңылдарымыс база бар болгай. Тываларның дыка хөйүнүн ханының базыышкыны улуг, оон ужуң чүрек-дамыр аарыглары кончуг нептереңгей. Ол ышкаш сөөлгү чылдарда эндокринниг система талазы-биле аарыглар, диабеттиг кижилер, ол ышкаш аллергиялар улус көвүдөп турарын Алена Кара-Катовна чугаалап олурду.

Амгы рынок экономиказының үезинде чурттап чоруур болганымыста, аарыгы дээр, улуг чарыгдалдар дээрзин эки билер бис. Ынчангаш кадыкшыс камнаары, амыдыралдың кадык омур-хевирин чорудары — бистиң сонугалымыста. Бир мындыг анекдот бар: «медиктер дээр, шупту улусту сегиткеш, боттары ажил чок артып каарынче чүткүп чоруур албыстыг кижилер-дир». Анекдотта ышкаш, каткы чокка, бистиң эмчилеривис кажан-даа ажил чок артпас — аарып-ла чоруур бис ийин...

Алена Кара-Катовнаның кады чурттаан эки Альберт Анай-оолович Конгар база медик, ол рентгенолог эмчи. Улуг кызы Алдынай Москвада студент, келир үеде юрист болур. Оолдары Аптара биле Доржу 15 дугаар лицейиниң 3,4 класстарын эки дооскаш, дараазынче шилчээр-нер. Бо эмчилерниң кайызының-даа ажилы чай чок, ынчангаш бичии оолдарының огород, бажың ажилыңа дузасы хөлчөк.

Шыны-биле алырга, медиктер бажын ажыр акша-шалың-даа албайн турар. Улуг дуржулгалыг эмчилер безин дежурныйлап тургаш, немей акша ажилдап алыр аргалыг. Чеже-даа ындыг болза, Алена Кара-Катовна акша-төгериин эвээшсин-мейн, кижилерниң кадыгы дээш чүрээнден бердинип ажилдап чоруур, бедик билиг-мергежил-диг, эки мөзү-бүдүштүг онзагай эмчи. Буйанныг эмчилеривисти чүгле байырлалында сактып келбейн, медиктер боттары кезээде каң-кадык чоруурун, пациентилерин бодааш, кадыын утпазын, ажил-херээ чогум-чалыг, өг-бүлөзінде байдалы чедимчелиг, амы-хуу амыдырал-чуртталгазы эки, чаагай болурун күзеп каалыңар.

Надежда ЭРГЕП.

Кижилерниң бир чылда-ананың ужуң аары-даа бээр. Назынын иштинде аарыг аарыгас кижилер амгы бо үеде ховар. Тываның ыш-аш дошкун сооктуг черге чылдың ужу-бажында бир ааталшырыныгып доңуптар болза, думаалай-даа бээр, чөдүрө-даа берип болур. Аарыг берген таварылга-ыста эмчилер бисти экири-тип, эмнээр. Ол дег буйанныг ажил кайдал. Шак ындыг онзагай эки мергежилди Алена школачы тургаш-ла угаан-меделериниң ит-тири-биле шилип алган: бичииинден-не шупту ой-наарактарын, ада-иезин, келген аалчыларны-даа «өмнөп» ойнаар турган.

Ол Тывада сурагыг композитор Кара-Кат Очур-оолович аактыг уруу. Ачазы Аленаны кижинден-не уран чүүлге, чүмгө хандыкшыдып эгелээр-билдингир болбайн аан. Үшкү классчы бичии кызын музыка-классыга кирип каан. Алена да беш чыл иштинде фортепиано-классыга өөрөнгөн. Апрель-да Аленаның музыка башкызы ыа Никифоровна Исаева-бичи кады хүндүскү стационарга недип чыткан бис. Эмчивис Алена Кара-Катовна. Ольга Никифоровна ону мактап-ла хан-счорду: «Хөлчөк талантылыг кижилер чүве, музыка эр-ненин шуптузун «бештерге» кааган. Ыры, хөгжүм башкы-даа оон үнүп болур турган. Аи болганы база тулган-дыр, антылыг кижилер каяа-даа та-тылыг» — деп, аажок мактап алаан.

Школачы чылдарында Алена улутрист турган кижилер-дир, Тыва, Алтайны, кожа регионнарны аактыг эргип-кезип каапкан, ахстанга безин четкен. Угаан-медээжок, өөрениринге чай-с салымныг. Чүгле музыка-классын тергип дооскан эвес, чылдың 3 дугаар школазын-ын медаль-биле дооскан.

Амгы үеде Алена Кара-Катовна Конгар — бедик мергежил-дуржулгалыг эмчи. Ол республиканың №2 эмнелгезиниң азия салбырының эргелек-

чизи. Школа соонда дораан Томскиниң эмчи институтунче кирип алгаш, ону 1993 чылда «эмнээшкн херээ» деп мергежил-биле чедишкнниг дооскан. Интернатураны терапия талазынга эрттиргеш, Кызыл хоорайның №1 поликлиниказынга алерголог эмчи болуп ажилдаан. Оон соонда 2001-2003 чылдарда Москвага Россияның медицина академиязынга диплом соондагы өөредилгениң ординатуразын алергология болгаш иммунология мергежилдеринге доозуп алган. Эмчилерни ындыг чүве ышкажыл: дээди эртемни кызыл дипломнуң безин доозарга, улаштыр база интернатура, ординатура дээш өөредип-ле чыдып бээр. Кижилерниң кадыкшылы, харын-даа амы-тыны дээш туржур ажилдың харысалгазы ол хире улуг.

Мен бодаарымга, амгы үеде аарып-аржырымыс кедерээн-даа ышкаш. Эмнелгелерде чыдып эмнедир оруннар безин оочурлуг, поликлиникаларда кижилер бажы кизирт. Черле канчап-ла ынча дыка аарып турар улус бис аан деп айтырымга Алена Кара-Катовна мынчаар харыялады:

— Кижиниң шупту аарыглары оон иммуннуг системазы-биле холбашкан. Иммуннар чедиш-пес болза, хоочураар аарыглар тыптыр, иммунитет кошкаар. Кижилер амгы үеде стресс байдалдарындан хөй аарып турар. База оон-биле хөй-ле факторлар чергележи чоруур: кижээ, бойдус хүрээлелдин экологтуг байдалы, бедик дагылыг чер, кижилерниң

шаанда частыгыг чокка чедирип, эмнерниң аттарын адап берип, кандыг аарыгларга дузалаарын чугаалап берип турарына таарзындым. Оларның ажилы чымыштыг, ээлчээ төнгүже олут-чыдын чок палаталар аразына маңажып тура хүнээрлер. Амыр-дыш чок ажилдап турар хирезинде могап-шылаарын билбес езулуг-ла ажилыңа бердингеннери илдең.

Эмнелгениң арыг-шевериниң дугайында хөй бижээниң херээ-даа чок. «Кызыл-тас» деп кагымза билдине бээр оң. Ону аштап, арыглап турар санитарка уруглар айтышкын чокка-ла ажил-херээн ыяк билгилер чорду. Олар аар аараан кижилерни

дугуйларлыг креслоларга олурткаш, шинчилгелерни эрттирип, кезишкн алыр кижилерни доп-чаннарга чыттырып алгаш чедирер. Кээргээчел сеткили-биле орун-дөжээн арыглап, эде-хере тырттып турарын хажызында чыткан кижилер көргөш, чоргааралы хайыңга бээр чорду. Эмнедип чыдар кижилерге амданныг аъш-чем эккел берип турар уруглар чөмни изии-биле аяктарга, тавактарга куткаш, тумбочкаларының кырынга салгылап бээр.

Палаталарда эмнедип чыткан улус эмчи ажилдакчыларының ажил-чорудулгазына таарзын-ганын, мактап чугаалажырын дыңнап турдум. Салбырың эмнелге ажилдакчыларының аразындан үнүн улгааттырып алгырган, хыйланып химирен-

ген кижилер-даа эскербедим. Эмчилерниң, эмчи сестраларның, санитаркаларның ажил-чорудулгазына, аажы-чаңына таарышпаан, хомудаан үн база дыңналбады. Оларның найыралы быжыг, езулуг-ла чаңгызы хөйү, хөйү чаңгызы дээш ажилдап турары илдең.

Бо эмнелге салбырының чедимчелиг ажилының үндезини, оон удуртукчузу Росси Күжүгеттин, эргелекчизи Артур Дүктен-оолдун кижилер-биле ажилдап билириниң, буруңгаар көрүжүнүң, ажил-херээн тодара-гай билириниң түңнели болбайн канчаар. Аныяк удуртукчуларга улуг-улуг чедишкннерни, ажык орукту күзээр-дир мен.

Аваа МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

АК ХАЛАТТЫГ КИЖИЛЕР

ӨӨРҮШКҮМНҮ ИЛЕРЕТТИМ

Май бештиң хүнү меңээр хүн болган. Чүрээмниң кылдаары өскерлип, ханымының базыышкыны бей берген. Республика эмнелгезиниң чүрек аарыглары эмнээр салбырынга элirimге, чыттырып алган. Медицина эртемнериниң канды, дуржулгалыг эмчи Роза Бак-оол кичээңгейли-биле дээш, канчаар эмнээрин то-дып каан. Ол езугаар эмчи-алары Аяна Ондар, Зорина Ар, Лада Бадыраа, Чечек Ар оларның эмнээшкнниниң э-зы-биле хүн бүрүде ка-дылым экижип келгенинге шүкүнү илередип оарым бо. Роза Чаповнаның быжыг

туруштуун, бедик хей-аъттын, бурунгаар көрүштүүн, дорт, чиге шиитпирлиин, ханы кичээңгейлиин, аарыглар-ны шын тодарадып билирин, мергежилиниң бедиин, аарыг кижилерниң сөс-домаан кичээңгейге ап, дыңнап билирин магададым. Оон аарыг кижилерге камныг, звилең-ээлдек аажы-чаңын канчап мактавас боор.

Роза Чаповна езулуг чоннуң хүндүткелин чаалап алган, мергежилиниң дээди чадазынга төлөптүг эртемден эмчи дээрзинге бүзүрээр мен.

Үстүнде аттарын бижип кааным постунуң сестралары эмчилерниң тодарадып каан эмне-рин аарыг кижилерге чогуур үе-

Семь магазинов

МОДНАЯ
ОВЕЧКАТЕПЛО И УЮТ С АМЕРИКИ ПРИНОСИТ С ЛЮБОВЬЮ
ОТ МОДНОЙ ОВЕЧКИ НА ДАВНИЕ ГОДЫ

Кызылдың төвүндө "Мун үүрмектер" садынын чанында "Алексеевский" садыг төвү ажиттынганын чон билер. Оон ийги каздында "Молада хой" ("Модная овечка") деп садыглар четкизиниң салбыры ажилдап турарын хой садыглар аразындан эскерген-не боор. Чогум мындыг аттыг садыглар Россияның өске регионнарында база бар, олар чаңгыс аай Белгород хоорайда дааранылга фабриказынга бүдүргөн идик-хеп аймаан садып-саарып турар боорга, садыглар четкизи деп адаан ужуру ол.

Тыва чон шаг-төөгүдөн турала хойнуң кежинден, дүгүндөн идик-хепти даарап, аргып кедип, олбук, хуудустарны, эштип удуур чоорганнары, хөм саваларны болгаш өске-даа эдилелдерни, херекселдерни кылып ап, эдилеп чораан. Бо хүннерге чедир ол чаагай чаңчыл уттундурбаан. Оон дугайында эки билер, таныш болгаш хой дүгүндөн фабрикага бүдүргөн хептерниң шынары кандыг боор чүвөл дээш сонугарга кире бердим. Садыгның эргелекчизи-биле мендешкеш, танышып чугаалажы бээримге, адын Сай-Суу Чечек-ооловна Ооржак дээр болду. Ол Кызылда Тываның көдээ ажил-агыйның эртем-шинчилел институтунга бухгалтерлеп ажилдап тургаш, 2014 чылдан эгелеп сайгарлыкчы ажилче шилчезен. Белгородтун дааранылга фабриказы-биле франшиза керээзин чаргаш, хой дүгүндөн бүдүргөн идик-хептерни Тывага эккелгеш, "Молада хой" садыглар четкизиниң салбырын ажадып алганы бо.

2015 чылда республиканың адаларының 5-ки шуулганынга эр кижиге өг-бүлениң езулуг чөмгөрүкчизи болуру-биле сайгарлыкчы ажилды эгелээрин-

че адаларны кыйгырган. Сай-Суунуң өөнүң ээзи Уран-оол Ооржак ону дыңнааш, алыс черле мал аразынга өскөн кижиге каяа дөстүнер, Кызыл чоогунда Би-Хем кожуунуң Бегреда деп черде хууда малын азырап орат дөргүл-төрелдери, кырган иези-биле демнежи, Сай-Суунуң адынга арат-фермер ажил-агыйын бүртүктөкеш, ажилдап кирипкенер.

Белен ажил кайда боор, ылаңгыя мал ажилының продукциязын бүдүрүп, садып-саарып акша-көпөк ажилдап алгыже чедир хой чылдар иштинде шудургу күш-ажыл негеттинер. Арат-фермер ажил-агыйының мал, чер-биле холбашкан аар ажилдарын Уран-оол Ооржак дүмалары-биле эмгеллеп кылып, а Сай-Суу бухгалтер эртемниг саң-хөө-биле таныш болгаш, арат-фермер ажил-агыйы-биле хоорайда садыгының ниити удуртулгазын холга ап, ынчаар-ла демниг ажилдап турарлары бо.

Чоокта чаа май 26-28 хүннеринде Кызылдың Иван Ярыгин аттыг спорт комплекзинге регионнар аразының "Тыва эксп-2017" делгелге-ярмарказынга Сай-Суу Ооржак база киришкен. Ол хой дүгүндөн кылган идик-хеп барааннарын делгеп саткаш, ярмарканың ажилдаан хүннеринде эвээш эвес орулганы ажилдап алган. Бо дээрге аныяк сайгарлыкчының садып алыкчылар-биле харылзаазын улам быжылгап, садыг саарылганың чаа оруктарын дилеп тывар дээш, чүткүлдүг ажилдап турарының база бир чижээ-дир.

Хой мал тыва кижиниң амыдыралыга чоок болгаш ыңдыг бе, "Молада хойнуң" барааннары-даа кайгамчык-тыр! Фабрикага даарап кылган-даа болза, оларны тудуп көрүп турарымга, авамның хой кежинден даараан тоннарын, чеңи-чоктарын, чаш-

Сайгарлыкчы Сай-Суу Ооржак.

тарга болуп идиктерин сагындырып кээр чорду. Ынчангаш тыва хойнуң кежинден, дүгүндөн кылган идик-хептерниң элбеп турарынга чоргаарланып, ону деткивейн чүнү деткир боор.

Бистиң ада-өгбелеривис хой кижиниң, дүгүндөн амыктыг шынарларын шаг-төөгүдөн бээр билер чорааннар. Чүге дээрге оларны үргүлчү ажилдап чораан болгаш амыдыралдың дуржулгазындан көрүп билип алганнары ол. Чоннуң мындыг амыдыралчы арга-дуржулгазы бистиң бо үевисте-даа ажыктыын чидирбээн. Аныяк улус оларны амыдыралга ажилдап өөренип алыр болза, черле артык эвес. Ынчангаш оларның чамдыктарын сонугадып бижип кагымза эки боор.

Хой дүгүндөн кылган хептер кижини янзы-бүрү хоралыг микроорганизмнерден камгалаар. Бөдүүн пөс-таавыга деңээрге, дүктөн кылган материал өл-шыкты дүргөн бодунче сиңирип алыр. Ынчангаш кижиниң эът-кежи курга чоруур. Хой дүгү мага-боттун чылыын дашкаар үндүрбес болгаш кижиниң ма-

га-бодунче соок эрттирбес шынарлыг. Изигде хой кижиге хөрөктээшти эштип алгаш чоруур болза, ол хүн херелдерин эрттирбес болгаш кижиге белен деритпес.

Хой дүгүндө хир-чам чыпшындырбас ланолин деп бүдүмөл бар. Ынчангаш хой дүгүндөн кылган материалдар белен хирикпес. Хой дүгүндөн кижиниң эът-кежиге каяа-даа аллергиялаас. Астматиктерге хой дүгүндөн кылган материалдардан даараан орундөжөк пөстери, чоорганнары ажылгаарын сүмелеп турар.

Хой дүгү аарыгны намдадып, ыжыкты сиңириптер шынарлыг. Хой дүгүндөн кылган хептерни артрит, артроз, ревматизм, подагра, остеохондроз, оорга, моюн сөөктери аарыг, аллергиялыг, тыныштаар аарыглыг кижилерге кедип чоруурун сүмелеп турар. Кижиниң мага-бодунуң биоэнергиязы өскерилгенинден, оон аарыгларга удурланыр күш-шыдалы баксыраар. Хой дүгү бо өскерлишкиннерни эдил, мага-боттун биоэнергиязын доктаамал байдалга тудуп, өйлөп таарыштырып чоруур. Ынчангаш аарыг кижиге дүргөн сегичел болур.

Хой дүгү дегдирип таварылгада дыка дуу Аарыг кижини чанагашт кижиге хөрөктээшти кедир тырыптар. Дүне, хүндүс ужулбас. Бо арга горчичка салыр ийикпе азы эл нугуштап турганынга бодүргөн дузалаар.

Ылаңгыя чаш уру дүгүндөн ажык-дузаны улашаандан тура айы чет божаан чаш өпояны дүгү кижинге ораап турган. Ам азырап алыр турган. Ам бо арганы Чаа Зеланд болгаш Австралияның чурттакчылары ам-даа лап турар. Кышкы, чай үелерде хой кижиге уру чымчак таарымчалыг ажыктыг дээрзин амгы шинчилелдери бадытка чии өпояны хой кижинге каарга, дүктөр аразынга кезээде-ле чоруур болгаш өпоян белен деритпес, эл хөлүн эрттир кургавас.

Чаш кижиниң мага-би хоралыг микроорганизм дүгүндө чыылбас. Ынчангаш кижиниң эки быжы организмни халдавырлыгаш чөлбинер аарыгга камгалаар. Ишти хейлени таварылгада, чаш өпоян кижинге ораап каарга, оон удуй бээр болгаш иштинин үндүрүп кааптар. Арып бараан чаш кижини чымчак кижиге-биле чөргөп азырап дүргөн күш кирип семиртп бугуну хой дүгүндөн энергия ие кижиниң био-энергия чоккулашкыч бооп турарына тайылбырлап турар. Чымчак хой дүгү чаш кижиниң эргим чылыг күс ханы ынак эргеледи-бөдөмөй болур. Амгы үеде эр техника чеже-даа сайзыр болза, хой дүгү солуптарды кылган материалдарны чыдып шыдаваан.

Даш-оол МОНТ

Авторнуң тырттыр

УГУН САЛГААН МАЛЧЫН

Бурун өгбелеривис «Аът өлүр баглаа-жы артар, ада өлүр огул артар» деп чиге-ле сөглээн. Шаг-төөгүдөн бээр-ле ада-иениң ажил-ижи уруг-дарыныче дамчып кээр чораан. Маңаа мал малдап ада-иениң чымыштыг ижин уламчылап, турлаг-хонаштарын ээлеп орат Иван Монгуш дорт-ла хамааржыр. Ол республиканың ырак булуңнарының бирээзи Чаа-Суунуң делгемнеринде — Ак-Кара-Суг, Чайлаг-Хемде мал кадарып орат. Бичиизинден тура ада-иениң көшкүн амыдыралын көрүп өскөн болгаш, боду база малчын кижиниң балдыр сыкпас ажилындан черле салдыкпаан. Оон бээр ам элээн чылдар шуужуп эрте берген. Ол алдан чыл бурунгаар май айның 20-нчү хүнүндө хой уругларлыг өг-бүлениң ийи дугаар огул болуп, бо-ла черге төрүттүнгөн. Бо хире үениң эрткенин бодаарга, чоокта чаа-ла ышкаш сагындырат.

Иван Мадар-ооловичиниң чаш болгаш элээди чылдары төрөөн черинге-ле эрткен. Ачазының даады-ла чүгүрүк аъттар мунуп турганын ол ам-даа утпаан, уруг-дарынынга бо-ла чугаалай бээр. Ол "эзер дергизинден туттунуптар" апаргаш-ла, ава-ачазынга дузанын көргүзө берген. Шору эр кылдыр өзүп кээрге, ачазы огулун айбылап каар турган:

— Адыңны суггарып эккелгеш, өртеп

каг, огулум — дээрге, дораан-на халып ыңай боор. Оол кижиге болгаш ажил-ишчизиге черле дендиги, аал-чурттуң эзелериниң улуг дузалакчызы болуп өскөн.

Чайның изиг хүннеринде кадар ойттуг, олар-белчирилгилерин тайгаже малды сүрүп алгаш, көжүп үнер. Малды аңаа семиртип алырга, кышкы соокту хүр-менди, тодуг-догаа эртер деп чугаалап турду. Өгбелериниң чуртун амга дээр ээлеп орат эрес-кежээ малчын болду. Школаны ол-ла төрөөн Чаа-Суунуң өөренип дооскан. Көдээ суурга элээди оолдар чыгып алгаш, хол бөмбүү ойнаар, кыш дүжөргө кылама дошка "демир аъттарлыг" маңажырынга ынак болур. Монгуш малчын база ол үежилери-биле кады бөмбүктөп, дошка ойнап өскөн. Оон ыңай шыдыраа ойнаарынга база дендиги ынак турган. Допчу-намдарын ажил оратга, ол хой чылдарның дургузунда көдээ ажил-агый адырынга-ла бараан болуп келген. Өвүр кожуунуң "Торгалыг", "Эртинелиг" совхозтарынга бригадирлеп ажилдаан. Мал-маганын онча-менди ап, үре-түңнелдиг ажилды дээр шаңнадып-даа чораан.

1980 чылда Чаа-Суур школазынга ажилдап келген аныяк башкы Светлана Алексеевна Адыгжы-биле өг-бүлө тудуп,

3 оол, 5 кысты өстүргеннер. "Даш октаан черинге чыдар, кыс берген черинге орат" дээр болгай. Өгнүң херээжен ээзи кады чурттаан эжи-биле эгин кожа, малын малдап, бээр, кунчулгарының чуртун ээлеп орат. Бо өг-бүлениң уруг-дарыны топтуг-томааныг, шупту эртем-билигилер кижилер. "Чеди чүзүн малымны өстүрбүшөөн, уруг-дарымын оон-биле өөредип ап чор мен" — деп, малчын чоргаарал-биле чугаалап олурду. "Ада-иези кандыг болур, ажы-төлү ону дээр" деп мерген угаадыг бар. Кызылда, Шагаан-Арыгга уруглары чайлыг үезинде малчын ада-иениң чымыштыг ажилынга дузалажып чедип кээр. Си-ген-ширбийилин белеткежи бээр, кажая-хораазының көрженин коптаржыр, малын кадаржыр дээр-ле, аал-саап ажилдарын кылчып бээр чаңчылдыглар. Оон ыңай аал-чурттуң ээзи малчын чүгүрүк аъттар өстүреринге, ону чарыштарга салырынга дендиги ынак. Ожуктуң үш дажы дег оолдары база ачазы ышкаш аъттарга дыка сонугалдыглар. Ол ышкаш Иван Мадар-оолович сумунуң аът малга ынактарының чылдың-на майда эрттирип турар чарыштарының башкарыкчызы болгаш идепкейлиг кижикчизи. Суунуң "Дөргүн Оваазының" дагылганының база

бир деткичизи, сүмелекчизи кижиге.

Бо хой уругларлыг ада-ие кожууну болгаш сумунуң эң үлгерлиг өг-бүлелериниң бирээзи. Олар бо аты езулуг-ла төлөптиглер. Оон ыңай Иван Светлана Монгуштар хой санныг чаптанчыг уйнуктарының эң-не эргим. Ынак кырган-авазы, кырган-ачазы. Аал-чурттуң ээзи малчын бо чылдың майда алдан дугаар арче үнүп келгени бо. Мал малдаар ажил-ижин уруг-дарыны, уйнуктары улам чылаар боор дээрзинге ол идеп орат.

Ася ТЮЛЮШ

Чурукту хуу архивтен алган

прокурорлар — кижизидилге темазынга

БОЙДУСТУ КАМГАЛААР

Бүгү-делегейниң долгандыр хүнүлди камгалаарының хүнүнге штур Тыва Республиканың прокурор органнары чамдык хемчеглер чоруткан.

прокурорлар хамыкты мурнай экологилжудулганы тайылбырлаарының биле хемчеглерни эрттиргенер. хоорайның №7 школазының лагерпрокурор ажилдакчылар 1-ден 6-ын өөреникчилеринге бойдуска тыг хамаарылга дугайында лекция-омчаан, беседаларны кылган. Олар ылар-биле «Национал парк — Тыва ликаның культура салгалының изи» деп темага викторинаны ортааннар, «Тыва Республиканың ептеринде кири бижиттинген дириг

амытаннар болгаш үнүштер» деп темага бичии уругларның чуруктарының мөөрейин эрттиргенер.

Би-Хем кожуунуң өг-бүлөгө болгаш уругларга социал дуза чедирер төвүнүн чанында «Эрестер», Туранның №2 ортума школазының чанында, өөк ортума школазының чанында лагерлерниң уруглары-биле ол кожуунуң прокурор ажилдакчыларының ужуражылгалары аажок солун болган.

Бүгү-делегейниң долгандыр хүнүлди камгалаарының хүнүнге уткуштур чурттакчылар-биле прокурорларның ужуражылгазы республиканың дыка хөй кожууннарынга болган.

Төрзүн булуңунуң бойдузунга хумагалыг хамаарылганы, аңаа ынак болурунга кижизидилгени уругларга эрте чажындан эгелээр керек. Хоойлу ажилдакчылары-биле ужуражылга үезинде оолдар болгаш уруглар прокурорларның чурттакчылыг черлерни кайы-хамаанчок тектүнген бок-күзүрүмден аштап-арыглаарынче, арга-арыгны өрттен камгалаарынче угланган ажилының, бойдус курлавырларын ажылгааны дээш төлөвирни тыртарының чурумунуң дугайында хөй-ле чүүлдерни биллип алганнар.

Аяна ОРГУ,

Кызыл хоорайның прокурорунуң улуг дузалакчызы.

Авторнуң фото-чуруктары.

прокурорлар — Кызылдың №7 школазының аалчылары.

Суд залындан

«МОБИЛЬДИГ БАНКЫДАН» АКША ООРЛААШ...

Кызыл хоорай судунуң шииткели-биле хоорайның 25 харлыг чурттакчызы РФ-тиң Кеземче дүрүмүнүн 158 чүүлүнүн 2 кезээниң «в» пунктузу-биле буруулуг деп санаттыргаш, шыңгыы чурумнуң эдип-чазаар колонияга 2 чыл хосталгазын казыттырып шииттирген.

Баштайгы истелге органнарының база судтуң тыпканы-биле шииттирген Владимир Кызыл хоорайның бир кудумчузунга чорааш, соталыг харылзаа операторунуң сим-картазын тып алган. Бодунуң соталыг телефонунга кожуп хынап көөрге, ук сим-картада «Мобильдиг банк» коштунган болган. Ынчан аныяк кижиниң сагыжыга өске кижиниң акша-хөреңгизин кажар арга-биле

шилчидип алыр бодал тыттып келген. Ол беш муң рубльди бодунуң агар-санынче шилчиткеш, чарыгдаан. Хоойлуга дүүшпес чурум хажыдышкыннары-биле когараанга элзэн улуг материалдыг когаралды чедирген.

Суд шииткели үндүрерде, херектиң бүгү талазындан яланы чиигедир болгаш аартадыр байдалдарын өөренип көргөн. Владимир мурнунда хосталгазын казыттырып шииттирип чораан, полицияның профилактиктиг чизезинде турар болгаш ооң чурум хажыдышкыннары-биле яланы аартадыр турар байдал — рецидив барын суд өөренип көргөн.

Шииткел күш кирбээн, шииттирген кижиниң адын өскерткен.

14 ХАРЛААРЫНГА ЧЕДИР СОҢГААРЛАТКАН

Ийи назы-хар четпээн уругнуң авазы, 40 харлыг херээжен Кызыл хоорай судунуң шииткели-биле РФ-тиң Кеземче дүрүмүнүн 111-ги чүүлүнүн 2-ги кезээниң «з» пунктузу-биле буруулуг деп санаткаш, ук чүүл-биле ниити чурумнуң эдип-чазаар колонияга 2 чылга хосталгазын казып шииттирген.

Суд РФ-тиң Кеземче хоойлу-зунуң 82-ги чүүлүнүн 1-ги кезээнде көрдүнгөн дүрүмнү ажыглап, Петровага хамаарыштыр яланың күүселдезин шииттирген кижиниң хеймер уруунуң 14 харлаарынга чедир соңгаарлаткан.

Баштайгы истелге органнарының база судтуң тыпканы-биле февраль айның бириниң хүнүнде Петрова кезэки чем кылып орда, мооң мурнунда көөр хөңнү чок таныры Иванова аңаа шалтыктап эгелээр, чем кылып турган бижээ-биле сөөлгүзүн мага-бодунуң аңгы-аңгы кезектеринче шашкан түңнелинде, когараан кижикемдээшкннерден шала кырынче кээп ушкан.

Шала кырында чыткан Ивановту шииттирген кижик улаштыр-ла бижек-биле шашканының түңнелинде, когарааннаң кадыына аар хораны чедирген.

Суд хуралына Петрова бодунуң буруузуң долузу-биле миннип, херекти чийк көөрүн дилзэн.

Кемниг херектиң болган байдалдарындан аңгыда суд яланы чиигедир болгаш аартадыр байдалдарын өөренип көргөн. Кеземче дүрүмү-биле езугаар херээжен кижиниң үлгеткен херээ аар чадалыг кемниг херектерге хамааржыр.

Суд яланы чиигедир байдалдарга шииттирген кижиниң буруузуң долузу-биле миннигенин, когараан кижиге буруузуң миннигенин, кемниг херек болган соонда, баштайгы дүрген дуза чедирер эмчилерни кыйгыртып, когараан кижиге дузаны чедиргенин база чурттап турар черинден эки характеристиказын хамаарыштырган.

Шеңе ЧАВЫНЧАК, Кызыл хоорай судунуң килдис начальниги.

Күрүне кызыгаарында

СЕРЕМЧИДЕ ХОРАМЧА ЧОК

Россия — Моол күрүне гаарының эң нарын ш узун участогунуң эли — 1300 километр. Гаар дургаар аңгы-бойдус чурумалдары ер, хөлдер, ховулар, пар, даглар бар. Чам-частоктарже чүгле маияның дузазы-биле.

Малчын аалда.

Кызыгааржыларның харыс-салгалыг, чымыштыг ажил-ижинге эки-тура улусчу дружиналары боттук дузазын көргүзүп турар. Оларның бирээзинге өвүр кожуун чагырга даргазының оралакчызы Айдаш Донгакты хамаарыштырып болур. Ол колдуунда хөй-ниитиниң айыыл чок

чоруунуң талазы-биле ажилды чорудуп турар. Эрес-кежээ Айдаш Донгак бодунуң кижизиг, чурумнуң, эвилең-ээлдек аажы-чаңы-биле чаңгыс чер-чурттугларының хүндүткелин чаалап алган. Олар чуртталгазында кандыг-бир нарын айтырыг тургустунуп келирге, бир дугаарында аңаа баар.

Дружинник Айдаш Донгак кызыгааржы өг-бүледен. Ооң ачазы «Торгалыг» кызыгаарынга ажил-херзэн эрттирип турган. Ол оолуңа: «Кызыгааржыларга чурттакчы чоннуң дузазы чокка ажилдаары берге, оларның биле кезээде өңнүк болуп, дузаң кадып чор» — деп чагып чугаалаар.

«Кызыгааржылар-биле элзэн хөй чылдарда найыралдыг мен. Дружинниктерни чаңгыс чер-чурттугларывыс аажок хүндүлээр болгаш эки билер. Эки тура улусчу дружинаның даргазы болуру меңээ улуг чоргаарал. Мээң-биле дружинада 15 хире кижик бар. Кызыгаар-

жыларга аңгы-аңгы айтырыглары шиитпирлээр-биле дузаны кадып турар бис. Кызыгаар чоогунда малчын турлагларлыг болганывыста, бир-ле дугаарында, боттарывыстың, кожоларывыстың өг-бүлелериниң айыыл чок чоруун ханды-рар бис. Хыналда үезинде тус черниң чурттакчыларының саналдарын дыңнап, хайгаарал ажилы кылып, чамдыкта кызыгааржы даалгаларгада киржир бис. Амгы үеде чуртталга тайбың-дыр, ынчалза-даа серемчиде хорамча чок» — деп, Айдаш Донгак чугаалаар.

Күрүне кызыгаарының Тывада участогунда 15 эки тура улусчу дружинаже 100 ажыг кижик хаара туттунган. Оларның кежигүннеринге бүзүрелдиг, кижизиг, харыс-салгалыг улус-

тарны шилзэн. Чүгле мындыг шынарларлыг кижилер хөй-ниити чурумун тударынга болгаш чугула күрүне херектерин шиитпирлээринге бердинген болур.

Россияның Айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада Кызыгаар эргелелиниң парлалга албаны.

Июнь 8-тиң хүнүндө Тываның күрүнениң ойнаар-кыстар театрынга Москваның М. Щепкин аттыг театр институтунун доозукчуларының диплом ажылы – Д. Сэлнджерниң «Тараалыг шөлде, тамы эриинде» деп шиизи болган.

Щепкинчилерниң үш шиизин тыва дылче ТР-ниң улустун артизи Надежда Наксыл очулдурган. Шиизиге элээр бетинде зал долу чыгып келген чонун аразында орус улус эвээш эвес боорга, очулга (синхрон) чогуу барымдаадаш, Надежда Кууларовна баш бурунгаар буруузу миннип, шииниң долчузун орус дылга кысказы-биле номчуп берген.

Ук шииниң кол маадыры – америка анык оол Холден бодунун чурттагалгазынга болган элдеп-эзин таварылгаларын, болушкуннарын төөгүп турар. Холденниң өөренири багай,

«ТАРААЛЫГ ШӨЛДЕ, ТАМЫ ЭРИИНДЕ»

ол чүгле англи дыл кичээлинге эки өөренир. Ооң ужундан ол өөренип турган школазындан үндүртүп, чаңгыс эвес школа солуп өөренип. Бо удаада ол база-ла школазындан үндүртүпкеш, улчуп чоруп каар.

Холденниң чаңгыс школада өөренип турар үе-чергезиниң төлөп чок бүдүш-чаңын шүгүмчүлөп, ужурашкан, таныыр-билер улзузун эки, багай талаларын ажы-биле аждаа сол, бодунун үезиниң ниитилелинге таарзынмай, хостуг алдынык-сап, бодундан-на айтырылгар салып чорууру – көрүкчүлөргө солун болгаш оларны бодандырыптар. Холденниң таваржып турар таварылгалары чогуш-содалыг, ыгласанчыг, каттырынчыг-даа. Шииниң болууш-

куннарында ынакшыл илередишкени, бот-шүгүмчүлөп, боданышкын монологу онза черни ээлеп турар.

Эң сөөлүндө ол дуңмазының «Ажыл кылыксава, чүү-даа чүвөгө таарзынмас-тыр сен... Ам чүңкүлөр кижиге сен?» деп айтырынга шуугай бодал сиңиккен мындыг харыы бээр: «Бо кезек черни тараалыг шөл кылдыр бодавыт, ол шөлде бичии чаштар ойнап халчып турарлар. А шөлдүн кыдында дүп чок ханы тамы бар. Мен бичии чаштар тамыже дүжүп кирбес кылдыр дозар ужурул мен. Билип тур сен бе? Чаштарны камгалап, оларны доза турар ужурул мен».

Институдун чаа дооскан анык артистерниң шииниң маадырларын, боттарының рольда-

рын уран-чечени-биле ойнап, ылап-ла америка школачылар кылдыр хуулуп турары – алдар-аттыг артистерден дудавас дээр.

ТР-ниң В. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-театрының сценазынга чогаадыкчы коллектив көргүзүлгелериниң ГРАФИГИ

Ай-хүнү, шагы	Коллективтиң ады	Шииниң/концерттиң ады
Июнь 19 19.00 ш.	М.С. Щепкин аттыг театр училищезиниң доозукчулары	Владислав Сташинский «Маугли»
Июнь 23 19.00 ш.		класс-концерт
Июнь 30 14.00, 18.00 ш.	Россияның академиктиг аныктар театры	Евгений Ключев «Сказки на всякий случай»
Июль 1 12.00, 17.00 ш.		Кейт Дикамилло «Кролик Эдвард» уругларга ши

Айтырыг салыр телефон: (394-22) 2-11-41 — театрының (923) 382-81-53 — УЧБ-ниң кассазы.

Спорт

БИЧИИ БОЛГАШ ХООЧУН МӨГЕЛЕР

Эрткен неделяның дыштаныр хүннеринде Барыин-Хемчик кожуунун Кызыл-Мажалык суурунда Х.Н. Чүргүй-оол аттыг парыгынга Барыин-Хемчик кожуунун чагырга даргазының болгаш деткичилерниң шаңналы дээш 7 хардан 45 харлыг мөгелер аразында тыва хүреш маргылдаага ниитизи-биле 200 мөге киришкен.

Ачыр-дачыр адааннажыгың түңнелинде шыырак мөгелер аразында Кызыл-Мажалык суму-зундан Даш Куулар шүглүп үнген, Бижитиг-Хая суурдан Ай-Демир Саая үжүрлөшкен. Үшкү-дөрткү черлерде Артыш Монгуш биле Дозураш Күжүгет болганнар.

Хоочун мөгелер аразында Аксы-Барлык суму-зундан Владимир Күжүгет шүглүп, Барлык суурдан Сергей Куулар үжүрлөшкен.

2008-2010 чылда төрттүнген мөгелер аразында Энерел Монгуш шүглүп, Сайын Саая үжүрлөшкен; 2005-2007 чылда төрттүнген мөгелер аразында Ачыты Күжүгет шүглүп үнген, Кежик Ооржак үжүрүлөшкен; 2002-2004 чылда төрттүнгеннер аразында бирги черни Сылдыс Сарыглар, ийги черни Чангоо Чамьян алган. А 1999-2001 чылда төрттүнген мөгелер аразында Авырал Дойбаанай шүглүп, Амир Хомушку үжүрлөшкен.

Чамьян ОНДАР.

ЧАРЛАЛ • РЕКЛАМА • ЧАРЛАЛ • РЕКЛАМА • ЧАРЛАЛ

УАЗ автомашинага артык кезектерни садып база ЧАГЫДЫП ап болур!

Чагыдар болза (УАЗ, ВАЗ, ГАЗ) өртээ Новосибирск хоорайны болур. 10 хууга чедир чиигелделиг

Өнчү хевиринден хамаарылга чокка (бюджет – 44-ФХ-ның 93 чүүлүнүн 1 кезээниң 4 пункту-зун езугаар) организацияларны болгаш албан черлерин таарымчалыг керээ езугаар кады ажылдажылгаже чалап тур бис.

Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 115 (2 каът) тел. 8-913-358-08-88.

ГБУЗ РТ САНАТОРИЙ-ПРОФИЛАКТОРИЙ «СЕРЕБРЯНКА»

приглашает на оздоровительный отдых в пансионате «Серебряное озеро» на оз. Дус-Холь

стоимость – 7700 рублей за 7 дней проживания в 2-х или 3-х местных уютных номерах, с 3-х разовым питанием, оздоровительными мероприятиями и увлекательным досугом!!!

СРОКИ ЗАЕЗДОВ:

- с 10 июня по 16 июня 2017 года
- с 17 июня по 23 июня 2017 года
- с 24 июня по 30 июня 2017 года
- с 01 июля по 07 июля 2017 года
- с 08 июля по 14 июля 2017 года
- с 15 июля по 21 июля 2017 года
- с 22 июля по 28 июля 2017 года
- с 29 июля по 04 августа 2017 года
- с 05 августа по 11 августа 2017 года
- с 12 августа по 18 августа 2017 года
- с 19 августа по 25 августа 2017 года
- с 26 августа по 01 сентября 2017 года
- с 02 сентября по 08 сентября 2017 года

Бронирование номеров по телефонам:
9-20-78, 8913-345-47-87

Реализация путевок осуществляется по понедельникам и четвергам в Доме Туризма каб. 1 на 1 этаже с 14.00 до 18.00 часов.

Возможна оплата по безналичному расчету.

Государственное унитарное предприятие ПРОЕКТНО-СМЕТНОЕ БЮРО

Переехали на новый адрес г.Кызыл, Красноармейская, 100, 4 этаж, кабинеты 1

- Жилые дома, коттеджи; Раб.тел.: 2-3
- Кыштаг для чабанских стоянок; 3-20-64 факс
- Градостроительный план земельного участка; 2-32-59
- Перепланировка и реконструкция домов и квартир. сот.: 8-923-26 guppsbrt@mail.ru

ХАМААТЫЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛЫР ДУГАЙ

2017 чылдың июнь 23-түн хүнүндө 11 шактан 13 шак Россия Федерациязының Истелге комитетиниң Тыва ликада Истелге Эргелелиниң удуртукчузу Потапов Андрей Чөөн-Хемчик кожуунун Чадаана хоорайның Бүрбү кудумчузунун 52 дугаарлыг бажыңыга хамаат хүлээп алыр. Хүлээп алыр чери Чөөн-Хемчиктин районунда истелге килдизи.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

Эрзин кожуунун Эрзин ортумак школазын 2016 дооскан Алтынай Алдын-ооловна ДАРМАЖАПТЫН тывыскан 01705000859720 дугаарлыг аттестаттың читке рымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Чөөн-Хемчик кожуунун Хорум-Даг ортумак школазын чылда дооскан Белекмаа Мандан-ооловна МОНГУШТУ тывыскан 01724002666026 дугаарлыг аттестаттың читке барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Спальный мешок "КОЧЕВНИК" из 100% верблюжьей шерсти

Цена в розницу - 3500, оптом - 2900

Доставка по всем городам Республики Тыва

+7-913-343-6677 www.kochevnik.ru vk.com/spalnyie

солуннуң сайты: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 14545 экз. Үндүрүлгениң тиражы:

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харыл-
заа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн – 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы (к.т.т. С.Ө. Ооржак) – 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар – 2-30-69, тел.факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, А.А. Лагбы, С.С. Кужугет) – 2-18-10.
РЕДАКЦИЈАНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван).
Экономика, улутпур болгаш кедээ ажыл-агый (редактору Д.С. Монгуш, корр. С.А. Даргын-оол).
Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эрзеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) – 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору А.Н. Соян, корр. Э.Н. Кол).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мамчык.
Ниити телефон – 2-30-69. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албаннун Тыва Респуб-
лика талазы-биле эргелели «Шын»
солунну 2012 чылдың декабрь 3-те
бүртүккөн. Херечилелдин дугаары – ПИ
№ ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлааттынган материалдар
торларының бодалдары редакцияның туру
дүшпейн барып болур. Айыттынган саннар
еске-даа фактылары диннадыгылары дээш
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге – 11530
организацияларга – 31730
Солун неделяда үш хатал үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дужааганы:
график езугаар – 21.00, херек кырында –
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче